

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Fakulta humanitních studií

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Svatební rituál jako přelom v životě muže a ženy

(Norma a realita raně novověké šlechty)

Vedoucí práce:

PhDr. Martina Ondo Grečenková Ph.D.

Autor:

Josefína Jírová

Anotace

Muž a žena čelí v souvislosti s rozhodnutím trávit život společně řadě změn v jejich životech. Tyto změny se dotýkají rolí vztahu mezi nimi i vůči okolí. Svatba představuje přechodový rituál, který napomáhá tlumit náhlé dopady těchto změn a navrácí do jejich životů zpětně řád, byť ve změněné podobě. Průběh tohoto přechodu je bez ohledu na prostředí a čas stále podobný, jeho model se proto pokouším aplikovat i na prostředí raně novověké šlechty v českých zemích. Práce se soustředí jak na jednotlivé mechanismy rituálních kroků, tak především na onu proměnu panen a mláďenců v manželky a manžely, kterou šlechtici raného novověku v drtivé většině absolvovali, jejich obraz v normě a realitě.

Annotation

Man and woman face in connection with the decision to spend their lives together, a number of changes in their lives. These changes affect the role of the relationship between them and to others. Marriage is a rite of passage that helps to absorb sudden impacts of these changes and returns to re-order their lives, albeit in altered form. The course of this transition, regardless of the environment and the time is still similar to the model are therefore trying applied to the environment of early modern nobility in the Czech lands. The work will focus on the various mechanisms of ritual actions, and especially the transformation of virgins and young men in wives and husbands who nobles early modern overwhelmingly passed, their image in the standard and reality.

Klíčová slova

přechodový rituál, svatba, manželství, raný novověk, šlechta

Key words

rite of passage, wedding, marriage, early modern period, nobility

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem práci vypracovala samostatně a všechny použité prameny a literatura jsou v ní řádně citovány. Práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 10. května 2013

Josefína Jírová

Na tomto místě si dovoluji poděkovat vedoucí práce PhDr. Martině Ondo Grečkové Ph.D. za cenné rady a pomoc při realizaci práce.

Velký dík patří také mým blízkým za podporu a trpělivost, kterou mi nepřetržitě prokazovali.

OBSAH

1. ÚVOD	1
2. INSTITUCE MANŽELSTVÍ.....	4
2.1. Původ a funkce manželství.....	4
2.1.1. Právní aspekt manželství	6
2.1.2. Církevní aspekt manželství	10
3. RITUÁL	13
3.1. Přechodový rituál.....	14
3.1.1. Svatba jako přechodový rituál	15
4. SVATEBNÍ RITUÁL RANĚ NOVOVĚKÉ ŠLECHTY	17
4.1. Stav panenský - stav panický.....	19
4.1.2. Výběh budoucího partnera	26
4.1.3. Věk vstupu do manželství.....	30
4.1.4. Vdovství jako zvláštní forma panenství	31
4.2. Svatba a její tradice.....	36
4.2.1. Zásnuby (výprosy).....	37
4.2.2. Oddavky.....	39
4.2.3. Přínos nevěsty	44
4.2.4. Časové rozložení jednotlivých kroků	45
4.3. Stav manželský.....	46
4.3.1. Soužití manželů	47
4.3.2. Ukončení manželství.....	51
4.3.3. Konkrétní případ: Polyxena Lobkovická z Pernštejna a Z. V. Popel z Lobkovic.....	52
5. ZÁVĚR	61
6. SEZNAM PŘÍLOH.....	62
7. POUŽITÉ PRAMENY.....	63

8.	POUŽITÁ LITERATURA	63
9.	ELEKTRONICKÉ ZDROJE.....	67
10.	PŘÍLOHY	68

1. ÚVOD

Ve své bakalářské práci se zabývám studiem svatebních rituálů v jejich věcné pestrosti konkrétních projevů, především pak v podobě uceleného souhrnu svatebního rituálu jako rituálu přechodového. Časově má práce odkazuje na období raného novověku, konkrétně 16. století, místy zasahuje také do století sedmnáctého, nicméně stále ve snaze zachytit poměry před nástupem barokních vlivů.¹ V práci se zaměřuji výhradně na šlechtické prostředí v českých zemích. Raný novověk dává vyniknout snaze šlechticů výrazným způsobem reprezentovat svůj původ a s ním i čest a bohatství.

Pokouším se o historicko - antropologickou sondu do situace ženy a muže zakoušejících proces životní proměny.² Pro co možná nejkomplexnější pochopení jejich perspektivy, sleduji období před svatbou, svatby a manželství jako takového. Přičemž jako odrazový můstek využívám Van Gennepův model přechodových rituálů.³

V souvislosti s tématem, kterému se práce věnuje, chci zmínit možné východisko v gender history. České prostředí se tímto oborem zabývá poměrně krátce, přibližně od 90. let dvacátého století, a jeho plný obsah v české historiografii je rozvíjen jen velmi pomalu. V současné době je jeho náplň chápána spíše jednostranně, jako studium žen. Toto východisko tedy reflektuji, ráda bych se ale zaměřila na situaci obou pohlaví, tak jak je obor chápán v západních zemích.⁴ Pohlaví jedince je tu chápáno v celospolečenském měřítku. Od každého pohlaví je od společnosti očekáván určitý vzorec chování a jednání, a to ve všech oblastech života, přičemž tyto genderové stereotypy se v závislosti na čase a kulturním prostředí proměňují.⁵ V českém prostředí se v dnešní době nejvíce prosadily práce Jany Ratajové a Lucie Storchové, které pojednávají o genderových stereotypch raného novověku.⁶

¹ Např. Čáňová, E.: Proticírkevní hnutí na Opočensku v roce 1732. SPVA 4, 1978, str. 133

² Úvod do problematiky podrobněji Král, P.: Muž a žena mezi přechodovými rituály rodinného života v raně novověkých pramenech. In: Společnost v zemích habsburské monarchie a její obraz v pramenech (1526-1740). České Budějovice, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích 2006

³ Van Gennep, A.: Přechodové rituály: Systematické studium rituálů, NLN, 1997

⁴ východiska gender history např. Joan Kelly-Gadol, „Měly ženy nějakou renesanci?“ In: Libora Oats-Indruchová (ed.), Dívčí válka s ideologií. Klasické texty angloamerického feministického myšlení. Praha, 1998, s. 168-196

⁵ Ratajová, J.: Gender history jako alternativní koncept dějin. In Čadková, K. – Lenderová, M. – Stráníková, J. (edd.). Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do 20. století. UPa, 2006, str. 33-38

⁶ Jedná se o čtyřsvazkovou ediční řadu s názvem Gender v českých preskriptivních diskurzech raného novověku, zatím vyšlé tři svazky: Ratajová, J. - Storchová, L. (edd): Nádoby mdlé, hlavy nemající?: diskursy panenství a vdovství v české literatuře raného novověku. Praha, 2008. Tytéž: Žena není příšera, ale nejmilejší stvoření boží: diskursy manželství v české literatuře raného novověku. Praha, 2009 a tytéž: Žádná ženská člověk není: polarizace genderů v českojazyčné literatuře druhé poloviny 18. století. Praha, 2011

Autorky se sice zaměřují na měšťanské prostředí, ale jejich poslední práce obsahují normy, které lze vztáhnout i na prostředí šlechty.

V obsahové rovině vycházím ze současné odborné literatury a dobových pramenů, resp. edic pramenů. Jejich výběr souvisí se snahou získat co nejširší záběr informačního pole pro výpověď o problematice. Také z toho důvodu použiji některé již zpracované prameny v odborné literatuře, které bych s ohledem na charakter práce nebyla jinak schopna zpracovat sama. Pramenů popisujících rituály a tradice svatebních obřadů z kýžené doby a oblasti nemáme mnoho a také jejich dostupnost je značně omezená.⁷ I v oblasti volby pramenů odkazuje práce k sondáži. Zvolila jsem totiž jak prameny osobní povahy, normativního charakteru, tak prameny narativní. Konkrétně vycházím z mravoučných spisů budoucím manželům⁸, jejichž výběr se odvíjel od poměrně malého zájmu o jejich využití a v souvislosti se svatebním rituálem preferováním svatebních kázání a smluv. Dále pak především, za předpokladu, že mladé dívky tyto spisy opravdu četly, chápu je jako součást předsvatebního rituálu. Konkrétní autoři pak asi nejlépe odpovídají charakteru dobových představ o jednotlivých stavech mužů a žen a jejich spisy lze vztáhnout na širokou oblast společenského spektra, včetně šlechty. Pro zjištění právní úpravy manželství (resp. panenství nebo vdovství) vycházím z Vladislavského zřízení zemského.⁹ Celý obraz dokresluji a pravidelnosti hledám v kronice Václava Březana¹⁰ a konečně konkrétní příklad možného střetu normy s praxí hledám v osobní korespondenci manželů Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic a Polyxeny Lobkovické z Pernštejna¹¹. Díky výběru zdrojů, ze kterých čerpám, se práce dotýká hned dvou rovin, které je třeba důrazně rozlišit. Jedná se v první řadě o ideální podobu problematiky, kterou čerpám především z preskriptivních textů, reálnou podobu se pokouším získat z pramenů osobní povahy.

Struktura textu vychází z potřeby zachytit specifika jednotlivých fází, kterými šlechtici procházeli během změny, která se odvíjela od zprvu plánované svatby až k manželskému

⁷ Více in Král, P.: Muž a žena mezi přechodovými rituály rodinného života v raně novověkých pramenech. In: Společnost v zemích habsburské monarchie a její obraz v pramenech (1526-1740). České Budějovice, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích 2006, str. 425-439

⁸ Kocín z Kocinětu, J.: Abeceda pobožné manželky a rozšafné hospodyně... In Ratajová, J. - Storchová, L. (edd): Nádoby mdlé, hlavy nemající?: diskursy panenství a vdovství v české literatuře raného novověku. Praha, 2008. A tytéž: Žena není příšera, ale nejmilejší stvoření boží: diskursy manželství v české literatuře raného novověku. Praha, 2009

⁹ Kreuz, P. - Martinovský, I. (ed.): Vladislavské zřízení zemské a navazující prameny (Svatováclavská smlouva a Zřízení o ručnicích). Praha, Scriptorium, 2007

¹⁰ Pánek, J.(ed.): Václav Březan. Životy posledních Rožmberků II. Praha, 1985

¹¹ Marek, P. (ed.): Svědectví o ztrátě starého světa: Manželská korespondence Z. V. Popela z Lobkovic a Polyxeny Lobkovické z Pernštejna. České Budějovice, Historický ústav Filozofické fakulty Jihočeské univerzity, 2009

svazku. Hlavní kostru práce tvoří v první řadě představení možných pojetí rituálu prostřednictvím vybraných autorů a jejich koncepcí s důrazem na rituály přechodové jako odkaz na Van Gennepův model. Následuje část, ve které se zabývám svatebním rituálem v konkrétním čase a prostředí, šlechtickými sňatky raného novověku.

Druhou část považuji pro svou práci za stěžejní. Do kontur stávajících odborných prací vsazuji rozbor jednotlivých pramenů se snahou získat požadavky kladené na šlechtické páry a jejich důsledky, které se více či méně odrážely v dobové realitě. Pro maximalizaci autenticity výkladu si pro pojmenování kapitol vypůjčuji výrazy používané dobovým autorem Havlem Žalanským Phaëtonem „*stav panenský*“ (resp. panický), „*stav manželský*“.¹² Pro dokreslení a ucelení celého procesu přeměny, využívám popis průběhu samotné svatby, který získávám převážně z odborné literatury.

Samotnou práci ohraničuje úvodní kapitola a závěrečná část, ve které shrnuji významné momenty svého bádání.

Cílem práce je tedy získat obraz normy, která byla vyžadovaná od žen a mužů před vstupem do manželství a po něm, s důrazem na první manželství. Podobně se dopátrat možné skutečné podoby manželství a výsledně se pokusit o srovnání obou oblastí, normy a reality. Ve své metodické specifikaci se práce pokouší následovat odkaz metod interdisciplinárního charakteru mikrohistorie, v jejímž závěsu, po vzoru Riacharda van Dülmena, se oprošťuje například od sňatkových strategií šlechtických rodů ve smyslu politických záměrů a jiných dopadů na širší politicko-hospodářské měřítko, ale dotýká se především myšlenkových světů šlechticů v perspektivě jejich jednání a uvažování, popř. uvažování o nich.

Byť už samotný název práce odkazuje na svatební rituály, jejím cílem není podat podrobný výčet a popis jednotlivých projevů rituálního praktik během svatby, přestože se jich v některých případech dotknu. Svatebním rituálem je tu chápán především celý proces změny dvou životních etap. Rituál svatby tedy na základě Van Gennepova modelu nahlížím jako rituál přechodový, převádějící pár ze stavu svobodného (panenského a panického) do stavu manželství. To do své práce zahrnuji s ohledem na skutečnost, že v popisované době spolu manželé před svatebním obřadem (a ještě nějakou dobu poté) společně nežili. Svatba tedy v raném novověku představuje pro muže a snad i o něco více pro ženu reálnou proměnu.

¹² Žalanský Havel Phaëton, Knížka o ctnosti anjelské, totiž o čistotě duše i těla, ctnosti ze všech nejkrásnější, ve všech třech státech, panickém, manželském i vdovském, velmi potřebná, všem poctivým mládencům, pannám, manželům, vdovcům a vdovám k spasitelnému vynučení sepsaná a vydaná..., In Ratajová, J. - Storchová, L. (edd): diskursy manželství v české literatuře raného novověku. Praha, 2009

Změnu bydlení, stavu a v neposlední řadě orientace z otce na manžela v roli poručníka. Proto se pokusím vedle popisu jednotlivých fází přechodu upozornit na možná úskalí, která mohly pro jeho hlavní aktéry nastat.

Mimo jiné se pokusím zjistit, jak probíhaly přípravy na svatbu a manželství v perspektivě jednotlivých rituálů a zasadit je do kontextu přechodového rituálu.¹³

Poznatky získané v průběhu práce využiji jako bázi pro svou diplomovou práci. Ta by se měla věnovat problematice manželského soužití šlechtických párů raného novověku, jeho běžné praxi, možným konfliktům a jejich řešení¹⁴. Měla by obsahovat případovou studii vykreslující další případ manželského soužití šlechticů raného novověku pro možnost zobecnit získané údaje. Mým koncovým cílem je tedy získat vhled do problematiky v širším záběru svatebního rituálu pro jeho další rozvoj v diplomové práci.

2. INSTITUCE MANŽELSTVÍ

2.1. Původ a funkce manželství

Jen těžko bych mohla v rámci této bakalářské práce zpracovat vývoj manželství ve své úplnosti. Jestliže úvahy o manželství a jeho funkci ve společenském spletní odráželo vždy klima té které doby,¹⁵ také raně novověké spisy budou zrcadlem společensko-kulturních proudů renesance a u nás především protestantismu při snaze přiblížit božský sňatek lidským potřebám.

Raný novověk si z éry křesťanského středověku přináší určitý už značně vyhranění koncept manželství a charakter sňatku. Uznáván byl jediný druh manželství, jasná podoba svatební ceremonie a z křesťanské tradice svátosti manželské vyplývající důraz na nerozlučitelnost manželství a omezený výběr partnera vůbec.¹⁶

Podobně jako západní Evropa převzala z židovské tradice zákaz incestu. Ten platil nejen pro vlastní nejbližší příbuzné, ale také pro příbuzné partnera získané právě sňatkem s ním.¹⁷

¹³ Van Gennepe, A.: Přechodové rituály: Systematické studium rituálů, NLN, 1997

¹⁵ Bologne, J. C.: Svatby: dějiny svatebních obřadů na Západě. Volvox Globator, 1997, str. 11

¹⁶ Tamtéž str. 13

¹⁷ Tamtéž str. 33

Také konkrétní rituály užívané při slavnostním aktu oddání partnerů jsou výslednicí dlouhé éry proměn a vlivů. Kořeny některých zvyků nacházíme už v barbarské tradici, kde měl manželský svazek charakter téměř obchodní. Tyto zvyky měly však často bez ohledu na zjevně shodnou formu odlišný obsah.

Příkladem může být svatební prsten, který dříve plnil funkci daru, nebo objekt směny za nevěstu, až postupně nabyl funkci daru zasnubního. Až v raném novověku se ale zcela ustálilo rozlišení mezi prstenem snubním a zasnubním. Byl to až tridentský koncil, který prstenu postupně vyhradil jeho další podobu. Se ztrátou oficiálního významu zasnoubení se předání prstenu přesouvá až na svatební obřad a získává tak jasnou funkci legitimacy manželství.

V téže době přichází do módy v souvislosti se svatebními dary také drahé kovy a kameny, proti kterým záhy brojí církevní mravokárná vyjádření.¹⁸

Z římské tradice do raného novověku přechází bujarý průvod novomanželů a svatebních hostů a květinový věnec, z křesťanské tradice potom svatební závoj.

Oba stavy, ve kterých se muž a žena nacházeli před a po svatbě, tedy stav panenský (panický) a stav manželský, se od sebe v životních rolích obou lidí velice lišily. Poměrně značný rozdíl nalezneme také mezi samotnými rolemi muže a ženy bez ohledu na životní etapu. Prostor interakce mezi mužem a ženou upravovaly tři normativní jednotky: právo městské či zemské právo a právo církevní a svatební smlouvy.¹⁹

Oddání muže a ženy mělo čtyři hlavní funkce, které byly o to naléhavější, jednalo-li se o šlechtický pár. Šlo o funkci majetkovou, dále reprodukční, symbolickou a socializační.²⁰

V případě šlechtických svazků se nejvíce dbalo na zachování rodu a sňatek se v tomto rozměru stával naprosto nepostradatelným. Tento požadavek nespočíval pouze v plození potomků, ale nutně následovala správná výchova šlechtických dětí, vzdělání odpovídající společenskému postavení a v bližším pohledu také pohlaví dítěte. Byť byl požadavek plodnosti páru pro další vývoj zcela klíčový. Pokud se šlechtici nepodařilo zplodit potomka, k čemuž z takto významných příčin mohl dostat několik pokusů, tedy manželek, mohly se důsledky stát osudné nejen pro něj jako pro poníženého muže, ale pro celý rod, který tak zanikl. Takový osud nalezneme např. u Viléma z Rožmberka a tedy Rožmberků jako rodu.

¹⁸ Tamtéž str. 43-49

¹⁹ Bůžek, V. : Společnost českých zemí v raném novověku, NLN, 2010, str. 425

²⁰ Maťa, P.: Svět české aristokracie (1500-1700), NLN, 2004, str. 605

Výchova dívek a chlapců se výrazně lišila a odvíjela se od přeurčeného životního stylu, který byl u šlechticů a šlechtičen rozdílný. Zatímco dívky byly vedeny ke kariéře manželky, z chlapců se měli stát následníci rodu, kteří měli převzít jeho majetek a v neposlední řadě také dobré jméno.

Podobně významný byl požadavek majetkový. Z perspektivy vybírajícího muže šlo o věno jeho budoucí ženy.

Socializační funkce sňatku byla potom odvozena od vzniku nových příbuzenských vazeb mezi členy sňatkem spřízněných rodů. Spletenec kontaktů byl významným činitelem raně novověké společnosti. Příbuzenské vazby vytvářely nejpevnější vztahy, které jedinci zajišťovaly snazší orientaci a možnou pomoc v oblasti společenského uznání či kariérního růstu.

Pro ženu vyplývala ze sňatku ještě jedna skutečnost, a to možnost společenského růstu. Podle pravidla „*žena po muži (se) šlechtí, ale muž po ženě nic*“²¹, těžila žena stejného společenského uznání jako její manžel. V doslova, v případě, že žena nebyla ze šlechtického rodu, resp. pocházela z nižší šlechty a muž byl šlechticem, resp. pocházel z vyšší šlechty, žena jeho status automaticky přebírá.

Například v rámci Lobkovického rodu byla roku 1611 uzavřena smlouva o nerovných sňatcích. Ta svým obsahem měla zamezit uzavírání nerovných manželství. Příslušníci rodu mužského pohlaví se tak zavázali, že výběr jejich nevěst a nevěst jejich potomků bude omezen na šlechtičny panského původu nebo starobylého rytířstva.²²

2.1.1. Právní aspekt manželství

V kapitole o právní úpravě instituce manželství vycházím, pokud neuvedu jinak, z Vladislavského zřízení zemského²³.

Jedná se o zemské zřízení království českého, které vyšlo v roce 1500 a o první kodifikaci českého zemského práva vůbec. Určující pro výběr konkrétních právních předpisů,

²¹ Kornel ze Všehrd, V.: Viktorina Kornela ze Všehrd knihy dewatery o práwiech a súdiech i o diskách země České, Praha, 1841, str. 215, dostupné online na <http://books.google.cz/>

²² Maťa, P.: Svět české aristokracie (1500-1700), NLN, 2004, str. 593-595

²³ Edičně vydaného in Kreuz, P. - Martinovský, I. (ed.): Vladislavské zřízení zemské a navazující prameny (Svatováclavská smlouva a Zřízení o ručnicích). Praha, Scriptorium, 2007

kteře se staly součástí Vladislavského zřizení, byla především nutnost úpravy politických vztahů. A to hlavně jasné vymezení právních vztahů mezi králem a stavy a stavy vzájemně.²⁴

Vladislavské zřizení zemské vyšlo totiž v době oslabení moci panovníka, konkrétně Vladislava II. Jagelonského a bylo tak jistým způsobem využitím situace ze strany šlechty. Ta mohla záměrně přehlédnout dosavadní lpění na zvykovém právu a pokusit se uplatnit svou zákonodárnou iniciativu bez ohledu na panovníka a města, a to přímo na jejich úkor.

Údajným tvůrcem Vladislavského zřizení zemského byl královský prokurátor Albrecht Rendl z Oušavy. Výsledná podoba obsahovala více než 500 článků upravujících různá odvětví práva. Těm se ale zřizení věnuje nesoustavně a ne zcela uceleně, jedná se totiž o témata, na kterých šlechtě nejvíce záleželo. Některé články se dotýkají práva ústavního, jiné soukromoprávního či trestního. Pro mou práci jsou pak nejvýznamnější výskyty práva rodinného či dědického.²⁵

Předchozí pokusy o kodifikaci českého zemského práva neměly na rozdíl od Vladislavského zřizení zemského tak dobré podmínky pro ukotvení. Až Vladislavské zřizení zemské mohlo využívat pro své šíření knihtisk.

V současné době nalezneme dochovaných pouze pět výtisků Vladislavského zřizení zemského, a to v Národní knihovně České republiky v Praze a v Knihovně Národního muzea v Praze, z toho pouze dva kompletní.²⁶

2.1.1.1. Věno

Značná část článků Vladislavského zřizení zemského upravující manželské vztahy upravuje podmínky, za kterých je v manželském styku nakládáno s věnem jako součástí a hmotnou složkou manželského svazku.

Instituce věna vzniká ve středověku, a to v takové podobě, v jaké se uchovává do raného novověku. Věno vyplácí otec nevěsty a představuje případný dědický podíl z jeho majetku. V případě, že dívka nemá sourozence mužského pohlaví, s nárokem na věno jí

²⁴ Malý, K.: Dějiny českého a československého práva do roku 1945. Praha, Linde, 1999, str. 87–89

²⁵ Tamtéž, str. 87

²⁶ Viz ediční poznámka in Kreuz, P. - Martinovský, I. (ed.): Vladislavské zřizení zemské a navazující prameny (Svatováclavská smlouva a Zřízení o ručnicích). Praha, Scriptorium, 2007

automaticky přísluší i nárok na další dědictví.²⁷ Později slouží potenciálně především jako určitá pojistka pro ovdovělou ženu.

Zemské právo zajišťovalo určitou majetkovou rovnost a otcovskou spravedlnost pro všechny dcery. Zavazovalo totiž jejich otce k vyplacení stejné částky, ať už se jednalo o formu peněžitou či nikoli (věno mohlo být vydáno ve formě peněz ale také například oblečení či nábytku²⁸), každá ze sester musela mít věno stejné.²⁹ To se ale stávalo jen málokdy a největší věno připadlo buď dceři nejstarší, nebo té, u které bylo třeba navýšit její cenu kvůli jejímu nešťastnému vzhledu.³⁰ Za zjištění by stála skutečnost, jaký způsobem se toto pravidlo dodrželo například v případě Polyxeny Lobkovické z Pernštejna a jejích osmi sester.³¹

Ve Vladislavském zřízení zemském, se dočteme, že „*nenie žena muže svého vězeň nikterakž kromě věna*“³² přičemž je dodáno, že pokud muž zemře a zanechá po sobě dluhy, vdova není povinna tyto resty platit z obvěnění, čímž se citace vysvětluje. Věno bylo počínaje svatbou, konče zaniknutím manželství (prakticky jedinou možností bylo úmrtí jednoho z manželů), jediným hmotným spojením mezi mužem a ženou. Byť jím v manželství žena nedisponovala, po smrti manžela se stalo základní a často jedinou jistotou její další existence. Ne každá žena měla to „štěstí“, aby byl její manžel zcela bezdětný. V tom případě se veškeré dědické nároky vztahovaly pouze na ni a tím pádem šly veškeré existenční potíže po jeho smrti mimo ni, jako tomu bylo v případě Polyxeny z Pernštejna. Její první manžel Vilém z Rožmberka neměl potomky ani s jednou ze svých čtyř manželek. Polyxena proto po jeho smrti získala značné majetky, mimo jiné také rozsáhlé roudnické panství.

2.1.1.2. Právní postavení ženy

Právní postavení ženy podle českého zemského práva bylo s ohledem na jiné země pro ženy výhodnější, byť bylo vzájemné postavení muže a ženy v manželství nerovnoprávné.³³ Žena nebyla zcela bezprávná, ale její právní způsobilost byla v porovnání s muži omezenější.

²⁷ Kreuz, P. - Martinovský, I. (ed.): Vladislavské zřízení zemské a navazující prameny (Svatováclavská smlouva a Zřízení o ručnicích). Praha, Scriptorium, 2007, str. 251

²⁸ Tamtéž str. 146

²⁹ Tamtéž str. 250

³⁰ Bůžek, V. - Král, P.: Člověk českého raného novověku. Praha, Argo, 2007, str. 175

³¹ VOREL, Petr. Páni z Pernštejna: vzestup a pád rodu zubří hlavy v dějinách Čech a Moravy. Praha: Rybka Publishers, 1999, str. 318

³² Kreuz, P. - Martinovský, I. (ed.): Vladislavské zřízení zemské a navazující prameny (Svatováclavská smlouva a Zřízení o ručnicích). Praha, Scriptorium, 2007, str. 252

Tamtéž str. 250

³³ Pospíšilová, P.: Manželské spory šlechty z českých zemí v období baroka: Konflikt u Martiniců (1675-1676) a causa Mansfeld (1658-1666), diplomová práce, UPa, FF, Katedra historických věd, str. 18

Žena skutečně nebyla zcela bezprávnou osobou, byť byla její práva ve srovnání s jejím otcem a později manželem, omezena. Její podřízené postavení nespočívalo ve skutečnosti rozdílu pohlaví, tedy její postavení nevyplývalo z toho, že je žena. Jednalo se o instituci tzv. nedílu. Ten zajišťoval ve společnosti řád, podle kterého byli všichni členové rodiny ekonomicky a právně podřízeni otcí. Nešlo tak pouze o dívky, ale i nezletilé syny, kdo podléhal svrchovanosti otce nebo poručníka.³⁴

V zemském právu byly v určité míře stanoveny i podmínky pro výběr budoucího manžela. Z článku o poručnictví vyplývá, že nutnost konzultovat s poručníkem (popř. otcem) výběr partnera spočívala v ekonomické závislosti dívky na poručníkovi. Dosáhla-li dívka plnoletosti a osamostatňuje se (například na základě dědictví), může si svého budoucího manžela vybrat sama dle libosti a poručnictví tak ztrácí platnost.³⁵

Takový případ byl ale spíš výjimkou. Obecně platilo, že šlechtická dívka musela mít svolení v ideálním případě otce, popř. poručníka nebo bratrů. Zemské právo výslovně stanovuje, že pokud se tak nestane a dívka se svévolně provdá, aniž by její výběr rodina přinejmenším schválila, ztrácí tak nárok na jakýkoli majetek, který by jí jinak náležel.³⁶ Stejný postup vydědění následoval v případě, že dívka ztratila panenství ještě před svatbou. Jedinou možností, jak se taková dívka mohla provdat, byl sňatek s níže postaveným mužem.³⁷ Normálně o takové sňatky ze zjevných důvodů nebyl zájem.

Po sňatku přebíral dispoziční právo nad věnem ženy její manžel, byť mu k tomu musela dát žena svolení. Jeho povinností ale bylo svou manželku zabezpečit.³⁸ Z dopisu Perchty z Rožmberka známe případ, kdy jí manžel připravil tak těžké životní podmínky, že vyživovací povinnost musel částečně zastávat i její otec. Z dopisu je patrné, že jí posílá „deset zlatých uherských“, pro její osobní potřebu a že taková finanční výpomoc nebyla ojedinělá.³⁹ Uherský zlatý měl v 15. století hodnotu 34 grošů, za 1 groš měl člověk možnost poříditi si například jednu slepici, za 12 grošů mohl mít krávu.⁴⁰

³⁴ Kozáková, A.: Právní postavení ženy v českém právu zemském, Bursík a Kohout, 1926, str. 23

³⁵ Kreuz, P. - Martinovský, I. (ed.): Vladislavské zřízení zemské a navazující prameny (Svatováclavská smlouva a Zřízení o ručnicích). Praha, Scriptorium, 2007, str. 249

³⁶ Tamtéž str. 250

³⁷ Holý, M.: Šlechtické sňatky v českých zemích v letech 1500 až 1650. Historická demografie roč. 27, 2003, str. 8

³⁸ Kreuz, P. - Martinovský, I. (ed.): Vladislavské zřízení zemské a navazující prameny (Svatováclavská smlouva a Zřízení o ručnicích). Praha, Scriptorium, 2007, str. 169

³⁹ Skýbová, A.: Listy bílé paní rožmberské, Panorama, 1985 str. 62

⁴⁰ Oficiální web obce Bílý Újezd: <http://www.bilyujezd.cz/bu/kronika/pr03.html#d0e1384> [9.4.2013 17:15], viz také: Staněk J. – Bajer J., *Peníze v českých zemích*, Praha, 1995

2.1.1.3. Obvňení

V pŕípadě úmrtí manŕela, měla vdova nárok na vyplacení tzv. obvňení. Tím byl určitý násobek částky věna, které do rodiny přinesla. Výše a lhůta pro vyplacení byla pŕedmĕtem svatebních smluv. Vĕtšinou se jednalo o dobu jeden rok od úmrtí. Zdá se, ŕe v tomto směru si rodina manŕela více cenila panenských nevěst, než vdov. Částka tohoto vdovského důchodu byla obecně stanovována vyšší u ŕen, které se vdávaly jako panny.⁴¹

Kromě toho, vdovy, kterým by dohodnutá částka do dané doby nebyla podstoupena, mají podle zemského práva možnost pohnat zástupce neboŕtíkovy rodiny pŕed soud.⁴² ŕena tak mohla učinit sama, což souviselo se značně vyššími pravomocemi vdov oproti jiným ŕenám.

Zemské právo upravovalo také uplatnění tohoto vdovského nároku. Pozůstalá ŕena se musela o své dědictví v podobě obvňení přihlásit, a to v době do tří let a osmnácti týdnů od smrti manŕela. V pŕípadě, ŕe tak neučinila, její nárok na stanovenou částku byl po uplynutí lhůty promlčen. Funkčně se tedy s věnným právem zacházelo stejně jako s jakýmkoli jiným právem dědickým.⁴³

Dědické právo stavĕlo ŕenu vŕdy do druhotné role. Na prvním místě byly vŕdy potomci šlechtice, z nichŕ pŕednost dostávali opĕt chlapi. Dívky touto skutečností, ale nesměly nikterak trpĕt. Muŕští sirotci museli své sestry ekonomicky zajistit, a to do chvíle než je provdají. V pŕípadě, ŕe dívka zemŕe i bratr, jeho majetek potom pŕipadl jí, ale to opĕt pouze v pŕípadě, nemĕl-li potomky.⁴⁴

2.1.2. Církevní aspekt manželství

Církevní aspekt manželství a církevní právo není mou specializací v rámci bakalářské práce, pro její ucelenost a jednotu vysvětlím alespoň několik momentů důležitých pro další výklad.

⁴¹ Siglová, T.: Svatební smlouvy a manželství na pŕíkladu mĕstečka Dašic v letech 1563-1652. In: Oznamuje se láskám našim. aneb svatby a svatební zvyky v ĕeských zemích v průběhu staletí. Sborník z konference konané 13.-14. záŕí 2007 ve Východoĕeském muzeu v Pardubicích. Pardubice, Východoĕeské muzeum v Pardubicích 2007, str. 37

⁴² Kreuz, P. - Martinovský, I. (ed.): Vladislavské zŕízení zemské a navazující prameny (Svatováclavská smlouva a Zŕízení o ručnicích). Praha, Scriptorium, 2007, str. 182

⁴³ Tamtéŕ str. 253

⁴⁴ Tamtéŕ str. 249

Právě v raném novověku jsou ustaveny hlavní principy kanonického práva, a to tridentským koncilem roku 1563, konkrétně dekretem Tametsi (nazvaným podle prvního slova „ačkoli“). Dekret o sňatkové reformě obsahoval 12 kánonů, které zahrnovaly vyhlášení posvátného charakteru sňatku, monogamie, pravomoc církve stanovit překážky manželství, nerozlučitelnost manželství, možnost rozluky od stolu a lože, zákaz sňatků kněží, nadřazenost panictví a celibátu nad manželstvím, liturgický kalendář sňatků a výlučnost kompetencí církve v manželských otázkách.⁴⁵

Teologie nahlížela manželství jako záměr Boha spojit muže a ženu v jedno tělo. To bylo ve skutečnosti tvořeno především mužem a žena zastávala pouze funkci jednoho z údů. Z této představy vyplývá také představa nerozlučitelnosti manželství. Protože „*ten, kdo rozbije manželství, je mordéřem těla.*“⁴⁶ Z této závislosti plynula pro manžele povinnost vzájemné lásky a úcty.

V 16. století bylo pro dívku společensky výhodnější uzavřít manželství, což vycházelo z dobového nábožensko-intelektuálního ovzduší, které si ženy jako manželky cenilo více než ženy, která zasvětila svůj život Bohu v některém z klášterů. Až od druhé poloviny 17. století se k nám vrací trend trvalého panenství a dívky, které neměly předpoklad pro uzavření manželství, popř. tak činily dobrovolně, se znovu uchylovaly k tomuto řešení.⁴⁷

2.1.2.1. Svátost manželství

Manželství se na seznamu svátostí objevuje od 12. století, a to poprvé papežem Luciánem III.

Ve století šestnáctém ji zpochybňují protestantští teologové, kteří chápou manželství-svátost jako dodatek, nikoli původní součást křesťanského učení. Podle hesla „*sola scriptura*“, tedy samotné místo, se protestanští myslitelé snaží obracet k původnímu znění Písma v v originálním jazyce, bez přídavků dalších verzí.⁴⁸ Přes popření manželství jako svátosti se na jejich názoru na manželství jako instituci nic nemění. Naopak protestanti cení manželský svazek více než panictví či panictví trvalé, celibát.⁴⁹

⁴⁵ Bologne, J. C.: Svatby: dějiny svatebních obřadů na Západě. Volvox Globator, 1997, str. 172

⁴⁶ Ratajová, J. - Storchová, L. (edd): diskursy manželství v české literatuře raného novověku. Praha, 2009, str. 763

⁴⁷ Petrář, J.: Dějiny hmotné kultury. II/2. Kultura každodenního života od 16. do 18. století. Praha, Karolinum, 1997, str. 617

⁴⁸ Vlková, G.: Slovo Boží a slovo lidské: všeobecný úvod do Písma svatého, UPa, 2004, str. 85

⁴⁹ Bologne, J. C.: Svatby: dějiny svatebních obřadů na Západě. Volvox Globator, 1997, str. 105

Na základě zařazení manželství do výčtu svátostí si církve začala nárokovat svrchovanou moc nad jejich uzavíráním a řízením manželských záležitostí obecně. Svatba se stává ryze náboženským obřadem. Pravomoci otce přebírá kněz, obřad se přesouvá do kostela, součástí se stává modlitba a mše. Kromě toho z nového pojetí manželství vyplývá také nutnost souhlasu obou manželů a zasnuby předcházející svatebnímu obřadu. V tomto bodě opět vzniká spor mezi katolíky a protestanty, kteří spolu s manželstvím – svátostí neuznávají ani církevní pravomoc nad jejich uzavřením a následným fungováním.⁵⁰

2.1.2.1.1. Konsensualismus

*„Přítel neb syn náš má vůli k manželství dcerku vaší pojíti a sobě za tovaryšku života svého vzíti. Tu panny povolujice, mají se rodičové neb přátelé zeptati, jest-li, panno, vůle tvá?“*⁵¹

Zvyšujícím se vlivem církve se stále výrazněji prosazovala snaha o konsensuální sňatek. S tím souvisí také fakt, že k oddání své dcery nepotřeboval otec souhlas církve, účast faráře. Teprve v 16. století zavedl tridentský koncil podmínku přítomnosti kněze při sňatku. Nejedná se už o předání ženy muži, ale o spojení manželů s nutností souhlasu obou stran.⁵²

Kanonické právo chápalo, a tak také vytyčilo sňatek jako konsensuální smlouvu vznikající samotným souhlasem muže i ženy. Zavedení tohoto zjednodušení mělo omezit nezákonné sňatky. Následné naplnění sňatku aktem pohlavního styku sice mělo pro legitimní manželství jistý význam, primárně však záleželo na ústním souhlasu. Překážky kladené konsensualismu v 16. století, jak tvrdí Bologne, mohly vycházet z humanistického odkazu na antiku a v jejím rámci také silně patriarchální rodinu.⁵³

V oblasti práva ani veřejného mínění si muž a žena ale rovni nebyli. Každý z nich si s sebou nesl určité vzorce toho, co od něj ostatní očekávají. Žena byla pod daleko větším tlakem veřejné kontroly než muž. Dělo se tak především v souvislosti s morálkou. Zatímco u ženy se pohlavní zdrženlivost před uzavřením manželství vyžadovala, u muže se toleroval nebo dokonce očekával opak.⁵⁴

⁵⁰ Tamtéž str. 109

⁵¹ Jan Hartvicius ve svém kázání z roku 1617 in Sládek, M. (red.): Malý svět jest člověk aneb Výbor z české barokní prózy. Jinočany, H&H, 1995, str. 218

⁵² Tamtéž str. 99

⁵³ Tamtéž str. 166

⁵⁴ Tamtéž str. 429

Přestože byly principy rovnoprávnosti v raném novověku aktivně prosazovány, zvláště ve šlechtickém prostředí neustále docházelo k dohodám mezi otci dívek a budoucími manželi bez většího dívčina zapojení s cílem promyšlenou sňatkovou strategií zvýhodnit celý rod.⁵⁵ I to mohl být důvod k obcházení autority otce a uzavření tzv. tajného sňatku.

2.1.2.2. Tajné sňatky

Aféry tajně uzavřených sňatků bez souhlasu nebo přímo proti vůli rodičů startují společně snahy protestantů a humanistů změnit pozici kněze z pouhého svědka sňatku v úhlavního aktéra spojujícího muže a ženu v manžele. U protestantů se otcův souhlas stává nezbytným.⁵⁶ Tridentský koncil se k situaci tajných sňatků vyjádřil v již zmíněné sňatkové reformě, dekretu Tametsi. V něm konstatuje, že sňatky uzavřené bez svolení rodičů, stejně tak jako sňatky, které byly uzavřeny bez přítomnosti faráře a dvou až tří svědků, jsou neplatné.⁵⁷

3. RITUÁL

Rituál je definován v každém oboru z jiného hlediska a tedy s určitými odchylkami, což platí i o jednotlivých autorech. Zcela univerzální definici rituálů proto nepředkládám. Představím alespoň základní teoretické přístupy k tématu.

M. Eliade⁵⁸ ve své koncepci vychází z dávné minulosti. Rituál je podle něj formovaný archetypy společnosti, které představují původní zkušenost reality, která je uváděná do současnosti právě skrze rituály. Přestože mnohé prošly značnými proměnami, jejich podstat je stále stejná. Obřad tak člověku přináší možnost upustit na moment od profánního světa, povznést nad něj své vědomí a přiblížit se tak k posvátnému, dokonalejšímu, prapůvodnímu bytí.

Historické východisko ve své teorii využívá také C. Lévi-Strauss.⁵⁹ A pod vlivem strukturalismu ve své koncepci tvrdí, že podstata rituálu do něho byla „zakódovaná“ už při jeho genezi. Hlavním bodem jeho zájmu byl strukturální vývoj společností, jakým způsobem dochází ke svým pořádkům.

⁵⁵ Bůžek, V. : Společnost českých zemí v raném novověku, NLN, 2010, str. 427

⁵⁶ Bologne, J. C.: Svatby: dějiny svatebních obřadů na Západě. Volvox Globator, 1997, str. 167

⁵⁷ Francek, J.: Zločin a sex v českých dějinách. Manželské spory a sexuální kriminalita v raném novověku. Praha, Rybka: Knižní klub, 2000, str. 15

⁵⁸ Eliade, M.: Posvátné a profánní. Oikoymenth, 2006

⁵⁹ Lévi-Strauss, C.: Myšlení přírodních národů. Liberec, 1996

J. G. Frazer se ve své práci soustředí na vytvoření určitých typů klasifikací magie a pověr. Ty jsou založeny především na rituálních složkách, které autor chápe jako výsledky magického myšlení. V souvislosti s tím představuje dva typy magie: homeopatickou a kontaktní. První z nich je založena na principu lidského vnímání na bázi sdružování asociací na základě podobnostních prvků. V rámci druhé, kontaktní magie, dochází ke sdružování asociací v důsledku kontaktu. Tyto dva principy zahrnuje do své koncepce výkladu světa, jejímž základem je tzv. sympatetická magie.⁶⁰

Rituály v sobě skrývají také psychologický rozměr, který klade důraz na zmírnění osobního strachu a úzkosti. Tyto úzkostlivé stavy doprovází často situaci, při které absolvujeme změnu, v širším měřítku přechod do nové životní etapy. Podle této teorie představuje rituální jednání ve své danosti jistotu něčeho známého. Malinowski⁶¹ tento druh jednání překládá jako symbolickou a psychologickou pomoc při překonání mostu nad nebezpečným průsmykem.

3.1. Přechodový rituál⁶²

Van Gennepovo pojetí rituálů stojí na základech rozlišení mezi profánním a posvátným, přičemž autor tyto dvě složky bytí nerozlišuje absolutně, naopak jejich oddělené projevy chápe jako situační, tedy relativní vzhledem ke konkrétnímu momentu. Vnímání projevů posvátného jako něčeho nevšedního je tedy závislé na konkrétních situacích, jednotlivých jedincích s důrazem na možnou změnu pohledu v čase a místě, ve kterém se jedinci nacházejí.

Van Gennep ve své koncepci rituálů přechodu vychází ze studia málo civilizovaných společností, které do svých profánních životů velkou měrou vpouští svět posvátný. Míra tohoto jevu ustupuje s rostoucí civilizovaností dané společnosti. Přesto lze v každé společnosti určité prvky magicko-náboženského života najít.

V rámci těchto projevů odlišuje jednu zvláštní a výskyty nezanedbatelnou skupinu obřadů, které nazývá *přechodovými*. Ty mají tendenci se projevit v situacích, kdy člověk

⁶⁰ Frazer, J.G.: Zlatá ratolest. Praha, Mladá fronta, 1994

⁶¹ Malinowski, B.: Argonauti del Pacifico occidentale. Riti magici e vita quotidiana nella società primitiva, Torino, Bollati Boringhieri, 2004

⁶² V této kapitole (2.2) a následující podkapitole (2.2.1) vycházím, pokud neuvedu jinak, z práce Charles-Arnolda Kurr Van Gennepa (1873-1857), francouzského religionisty a etnologa známého především díky práci vzniklé na pomezí těchto dvou oborů *Les rites de passage*, která u nás vyšla pod titulem Van Gennep, Ch. K.: Přechodové rituály: Systematické studium rituálů, Praha, Lidové noviny, 1997.

přechází z jedné etapy do druhé. V tomto směru nahlíží společnost jako soubor jednotlivých kategorií, v rámci kterých člověk celý život migruje, tedy prožívá *přechody* z jedné do druhé atd. Ony kategorie mohou představovat mimo jiné životní etapy v životním cyklu jedince různě významné, trvající, s různými znaménky. Důležité je ale jedno, přechody, které musí jedinec absolvovat jsou ve své podstatě stále tytéž.

Autor předkládá komplexní rozbor přechodového rituálu s ohledem na jednotlivé obřadní sekvence, které je v rámci něj jedinec nucen absolvovat. Rozlišuje tři sekvence obsahující v první linii *rituály odluky (preliminární)*, následují *rituály pomezí (prahové)*⁶³ a přechod uzavírají *rituály sloučení (postliminární)*. V první fázi se jedinec odpoutává od svého stávajícího stavu (společenství, životní etapy, role, ...), ve druhé fázi se nachází po odluce od svého původního stavu, ale před vstupem do stavu nového – jedinec v tuto chvíli nikam nepatří, poslední fáze je přijetím jedince do nového stavu. Pokud jde o jejich rozložení, nebývají jejich projevy, jak autor upozorňuje, zcela vyvážené. To závisí na jednotlivých situacích. Při uzavírání sňatku nalezneme nejvíc slučovacích rituálů, pomezí rituály jsou zase nejhojnější při zásnubách. Je-li jedna z fází natolik rozvinutá v rámci přechodového rituálu, může tvořit samostatnou etapu a opět vytvořit trojfázový model tentokrát v rámci sebe sama. Jako příklad uvádí Van Gennep zásnuby, které představují prahovou fázi svatebního rituálu jako komplexního rituálu přechodu, stejně tak ale obsahují řadu odlučovacích a slučovacích rituálů.

Jak už bylo řečeno, během přechodu dochází k určité destabilizaci celého společenství, přechod jedince, změna jeho statusu se totiž implicitně odráží v jednotlivých vazbách k ostatním a ovlivňuje tak celou skupinu. Rituální projevy pomáhají člověku a jeho okolí unést tato úskalí a překonat prvotní rozpaky z jinak náhlých změn.

Svatba představuje jeden z nejvýznamnějších rituálů. Při něm muž a žena vstupují do nového období svého života, což s sebou přináší řadu změn, ať už psychologického, společenského nebo materiálního rázu.

3.1.1. Svátba jako přechodový rituál

Svatební rituál stejně jako další rituály spojené s významnými mezníky lidského života může být chápán jako přechodový. V rámci něj proto (nebo v důsledku toho) nalzáme

⁶³ Van Gennepovu koncepci a především prostřední část přechodového rituálu, který nazývá liminalitou, rozvíjí později V. Turner in Turner, V.: Průběh rituálu, Computer Press, 2004

trojfázové schéma rituálních skupin. Svatba přináší oběma partnerům změnu statusu, alespoň jednomu z nich potom změnu rodiny.

Více než u jiných přechodových rituálů má u svatby význam pomezí období, které tu přináší období od zasnub do sňatku. V rámci tohoto období, jak uvádí autor, lze také rozlišit jednotlivé fáze přechodového rituálu.

Po pomezím období následují svatební rituály, které zahrnují především rituály definitivního přijetí do nového prostředí.

Svatba se nám pod drobnohledem rituálních úkonů jeví více než cokoli jiného jako sociální akt. Takový svazek dvou lidí se dotýká značného počtu osob kolem nich, minimálně se jedná o dvě skupiny, rodinu manžela a rodinu manželky. Potom můžeme rozlišit společenství podle pohlaví, podle blízkosti rodinných vazeb, zvláštní společnosti, do kterých náleží alespoň jeden z páru a společnosti místní.

Další dopad, který svatba vždy přináší, je ekonomického charakteru. Ten se vztahuje k úkonům souvisejícím s věnem, vykoupením nevěsty apod., které se prolínají s celou řadou rituálních kroků.

Jestliže vycházíme z předpokladu, že při svatbě se jedná svým způsobem o přijetí cizince do společenství, můžeme v mnohých ohledech přirovnat svatbu k adopci. Takovou podobnost v souvislosti se svatbou raného novověku chápou ještě o to výrazněji vzhledem k paralele vztahů dívky s otcem před svatbou a ženy s manželem po svatbě. Přijetím ženy do rodiny manžela jeho rodina skutečně nahrazuje tu původní a postava manžela tak zcela přebírá úlohu otce, poručníka.

Stejně tak vyjdeme-li z výše uvedených poznatků, můžeme říct, že svatební rituály, nebo alespoň jejich část se může v mnoha ohledech prolínat nebo dokonce překrývat s rituály iniciačními, které doprovázejí situaci, při které se jedinec stává členem jiné skupiny, v nejčastějším slova smyslu se jedná o změnu v plnoprávného člena společnosti dospělých lidí. Jak uvádí autor: „Všechny tyto podobnosti a shodnosti se projevují přechodovými rituály, které se vždy zakládají na téže představě materiálnosti změny společenského postavení.“⁶⁴

⁶⁴ Van Gennepe, Ch. K.: Přechodové rituály: Systematické studium rituálů, Praha, Lidové noviny, 1997, str. 132

V roce 1999 obhájila na této fakultě, tehdejším Institutu základů vzdělanosti Martina Weberová bakalářskou práci s názvem Svatba jako rituál.⁶⁵ Vzhledem k tomu, že tematicky úzce souvisí s touto mou, považuji za důležité se vůči ní alespoň částečně vymezit. Práce vychází, stejně jako má, z části z klasického antropologa Charles-Arnolda Kurr Van Gennepa. Na rozdíl od mé práce se ale soustředí výhradně na svatbu, a tu chápe jako přechodový rituál se všemi svými specifiky ve smyslu jednotlivých tradic a zvyků. Ve své práci na ni částečně navazují, svatbu ale chápou v rovině širšího období rituálního procesu, tedy také dobu před svatbou a po ní. Mimo jiné se zaměřují na časově odlišné období.

4. SVATEBNÍ RITUÁL RANĚ NOVOVĚKÉ ŠLECHTY

„viditelné znamení neviditelné boží milosti“⁶⁶

Těmito slovy je v katechismu katolické církve definovaný pojem svátost. Ve své práci jsem si tuto definici vypůjčila pro vysvětlení rituálu v souvislosti se vstupem do manželství. To se v raném novověku dostává pod přímou správu církve, včetně jeho uzavírání. Manželství je zahrnuto do seznamu svátostí. Svatební rituál lze proto podle mého názoru v tomto případě ztotožnit se svátostí. Toto rozhodnutí činím s odkazem na autory, kteří chápou sakralizaci jako společný rys rituálů.⁶⁷ Ty mají za úkol uvádět přítomné ve spojení s posvátnými silami.⁶⁸ Prostřednictvím nichž napomáhají přítomným v jejich často nelehké situaci při zlomových životních událostech.

Také v životě raně novověkých lidí nalezneme rozlišení na několik specifických období, jejichž přechody byly doprovázeny rituálními prostředky podobnými těm dnešním. Tato podobnost vyplývá už z faktu, že také cíle působení těchto prostředků jsou stále podobné, mají jedinci a jeho okolí co nejvýrazněji ulehčit celou fázi přechodu.⁶⁹

Svatba je tedy v perspektivě přechodových rituálů předělový akt vstupu do manželství. Tento přechod obnášel nutné oddělení dvou životních fází praktikováním rituálů, které sloužily k symbolickému převedení dané osoby a jejího okolí do nové fáze. V případě šlechty se jednalo o poměrně široký sociální rámec, který se tohoto přechodu účastnil.

⁶⁵ Weberová, M.: Svatba jako rituál. Bakalářská práce, IZV UK Praha, 1999

⁶⁶ Katechismus katolické církve. Karmelitánské nakladatelství, 2001, str. 298

⁶⁷ O tom více in Hubert, H. – Mauss, M.: Sacrifice. Its Nature and Function. E.E. Evans – Pritchard, 1964

⁶⁸ Murphy, R.: Úvod do sociální a kulturní antropologie. Sociologické nakladatelství, Praha, 1998, str. 186

⁶⁹ Van Gennep, Ch. K.: Přechodové rituály: Systematické studium rituálů, Praha, Lidové noviny, 1997, str. 13

Každá podobná rituální slavnost byla také prostředkem k vyjádření sociální distinkce. Tento reprezentativní charakter byl patrný především v nákladnosti pořádaných oslav a počtu a významnosti pozvaných hostů.⁷⁰

Svatební oslavy byly finančně značně nákladné, a to i v případě šlechty. I u té hrozilo manželům, resp. celým rodinám zadlužení. Přesto se šlechtici nebáli pustit se do honosných svateb bohatých na pokrmy, pití a zábavu, a to ani v případě, že se již v neblahé ekonomické situaci nacházeli. Názorným příkladem může být svatba Petra Voka, která odpovídala svou slávou dobovým zvykům, a to bez ohledu na fakt, že ženich byl v té době značně zadlužen. Důvodem byla neustálá nutnost šlechtické reprezentace, za jejíž výraz nepovažují ani tak bohatou tabuli a ostatní projevy, ale především urozené a vážené hosty, které bylo třeba tímto způsobem poctit. Tento způsob chování chápu v souvislostech s dobovou logikou pojetí tzv. „přátel“ a povinností a výhod, které z těchto vztahů vyplývaly.⁷¹

S postupem vzhůru po společenském žebříčku nabývá sňatek (kromě základního reprodukčního) také další účely a dopady. Ty se projevují především ve sféře politické a ekonomické. Zájem na konkrétních manželských svazcích mohly mít až celé rody. Z tohoto důvodu šlechtickou svatbu v daném čase nemůžeme rozhodně považovat za soukromou věc dvou lidí, a co víc, svobodnou možnost volby měli ženich a ještě naléhavěji nevěsta prakticky nulovou.

Specifikum šlechtického sňatku a vůbec každého veřejného vystupování bylo dáno především značnou nutností neposkvřnit a nejlépe ještě vyzdvihnout čest celého rodu.⁷² Sňatky byly proto v mnoha případech domlouvány na mnoho let dopředu a stávaly se zjištěným prostředkem pro vyšší cíle šlechtických rodin. I z toho důvodu docházelo často k tajným sňatkům, tedy uzavření manželství bez souhlasu rodičů či poručníků budoucích manželů, proti kterým tehdejší společnost výrazně protestovala.

Důležitost schválení a častěji samotný výběr protějšku ze strany rodičů byla dána nejen politicko-ekonomickým kontextem, ale důraz byl kladen také na mravní a nábožensko-etickou stránku sňatku. Pro tyto účely byly pro budoucí manžele sepisovány mravokárné spisy a naučení vycházející především z křesťanské morálky. Určitá pravidla manželského soužití nalézáme i v dobových právních spisech.

⁷⁰ Bůžek, V. a kol.: Světy posledních Rožmberků, NLN, 2011, str. 544

⁷¹ Podrobněji Maťa, P.: Svět české aristokracie (1500-1700), NLN, 2004, str. 641-656

⁷² Macek, J.: Jagellonský věk v českých zemích (1471-1526) II. Šlechta. Praha, Academia, 1994, str. 122-126

Svatební rituál se skládal ze zažitých a převážně dodržovaných rituálních postupů, zahrnujících kroky předsvatební, svatební i posvatební.

4.1. Stav panenský - stav panický

Situace sňatku dvou lidí, byla v raném novověku výjimečná v ohromné změně, kterou minimálně jednomu z páru přinášela. Byť není moderní prožívání přechodu ve stav manželský náplní mé práce, dovolím si zmínit, že dnešní svatba nepředstavuje pro novomanžele takovou proměnu jejich dosavadního života jako kdysi: „*Svatba v dnešní době většinou neznámá náhlý přechod, často jsou praktikována manželství na nečisto či žití na hromádce, ...*“⁷³

Mužské a ženské role v souvislosti se vstupem do manželství byly chápány odlišně a to hned z několika důvodů. Muž byl z hlediska společenské kontroly pod daleko menším tlakem. Například jeho pohlavní zdrženlivost před svatbou, už jen díky její neprokazatelnosti. Muž disponoval většími právy a vážeností než žena. Muž – mládenec byl ve společenském měřítku vnímán jako dospělý muž se vši svou vážností. Když pomineme dohodnuté svazky rodiči, byl to muž, kdo se ve svatebních jednáních sám zastupoval a o ruku své vyvolené jednal s jejím otcem. Naopak žena – panna byla stále vnímána jako dítě a její situace byla zcela v rukou jejího otce. Z toho všeho vyplývá, že situace muže se tak zásadně neměnila nebo svou životní změnu mohl alespoň částečně korigovat. Svazek chápali hlavně jako nutnost k zajištění pokračování svého rodu.⁷⁴

O ženě raného novověku se hovoří vždy v souvislosti s jedním ze tří statusů, nic mezi tím. Byla společensky chápána buď jako panna, jako manželka nebo jako vdova.⁷⁵ Každý z těchto statusů s sebou nesl určité společností vyžadované stereotypy, které byly ženám vštěpovány prostřednictvím naučení a mravokárných spisů.

Mužské role nebyly tak zřetelně členěny, respektive jejich funkční obsah nebyl tak striktně rozlišován. Muž se po dětské fázi života mohl stát postupně mláďencem, manželem a vdovcem. Obsah onoho mláďenectví mu však neukládal příkaznost chování v takové míře, jako tomu bylo u žen, pohlavní zdrženlivost, střídmy životní styl, poslušnost otcovské autority. I tato nespecifičnost stavu mužů před vstupem do manželství může hrát roli v

⁷³ Weberová, M.: Svatba jako rituál. Bakalářská práce, IZV UK Praha (nyní FHS UK), 1999, str. 7

⁷⁴ Bůžek, V. : Společnost českých zemí v raném novověku. NLN, 2010, str. 436

⁷⁵ Klabouch, J.: Manželství a rodina v minulosti. Praha, Orbis, 1962. str. 85

opomíjení tématu mužského panenství (či panictví) v dosavadní historiografii, ale i dobových textech, jak ukáží níže.

Raný novověk přináší zcela nový pohled na panenství oproti předchozí epoše. Éra oceňování panenství jako nejvyššího stavu, jakého může žena dosáhnout, končí. O to naléhavěji se tento převrat dotýká trvalého panenství, tedy panenství světic a řeholnic. Do popředí se naopak dostává žena manželka a implicitně také matka. Protestantským kazatelům se model trvalého panenství jevil jako zahálka a spatřovali v něm nutné pokrytectví.⁷⁶ Panenství je staveno na roveň stavu manželskému, popř. až za něj, jednalo-li se o panenství směřované k manželskému životu, vedené k výchově hospodárných, pobožných manželek a matek.

4.1.1.1. Stav panenský pohledem mravokárného textu⁷⁷

Protestantský kněz Lukáš Martinovský ve svém spisu „Křesťanských pobožných panen věnček poctivosti“ charakterizuje správnou pannu, dívku před vstupem do manželství.

Ve své charakteristice vyzdvihává u mladých dívek především poctivost a panenskou čistotu.⁷⁸ Tyto dvě panenské ctnosti spolu s ostatními později vysvětluje. U mladých mužů pak aby byli krotcí a mravní.⁷⁹ Svůj spis dedikuje mladým šlechticům s cílem vytvořit pro ně příručku, jak být správnou pannou, tedy zachovat si svůj panenský věnček daný Bohem „*pro přemožení zlých žádostí a chlipnosti*.“⁸⁰ Jinými slovy v duchu myšlení raně novověkého člověka, jak zachovat čest sobě a své rodině a nedostat se do řečí. Nicméně onou rizikovou skupinou byly právě mladé dívky, kdo tak mohly činit a zostudit tak svůj rod. Byť byl pohlavní styk v raném novověku nutně podmíněn uzavřením manželství, výraz panna neoznačoval pouze dívky sexuálně nečinné. Panna byla každá žena, která dosud neuzavřela manželství, dnešní biologickou definici tedy nelze na popisovanou dobu použít. Sexuální zdrženlivost před vstupem do manželství byl u Martinovského pouze jeden z několika rysů panenského stavu. Přesto ho považují za klíčový. Pojítkem, které protkává všechny panenské ctnosti může být právě sexuální zdrženlivost dívek, jejichž zklamání mohlo mít pro rodiny

⁷⁶ Ratajová, J. - Storchová, L. (edd): *Nádoby mdlé, hlavy nemající?: diskursy panenství a vdovství v české literatuře raného novověku*. Praha, 2008, str. 285

⁷⁷ Lukáš Martinovský: *Křesťanských pobožných panen věnček poctivosti, 1581*. In Ratajová, J. - Storchová, L. (edd): *Nádoby mdlé, hlavy nemající?: diskursy panenství a vdovství v české literatuře raného novověku*. Praha, 2008

⁷⁸ Lukáš Martinovský: *Křesťanských pobožných panen věnček poctivosti, 1581*. In Ratajová, J. - Storchová, L. (edd): *Nádoby mdlé, hlavy nemající?: diskursy panenství a vdovství v české literatuře raného novověku*. Praha, 2008, str. 15

⁷⁹ Tamtéž str. 16

⁸⁰ Tamtéž str. 17

katastrofální důsledky, ať už v rovině finanční nebo jak už bylo řečeno ve zhanobení rodinné pověsti.

Jako důvod pro sepsání spisu uvádí svůj dojem, že tehdejší mládež, jako žádná předešlá, je značně zvědavá, nemravná a bezbožná.⁸¹ Podobný názor nalézáme i u Kocína, i ten hovoří o značném mravním úpadku mládeže dané doby.⁸²

4.1.1.1.1. Panenské ctnosti

Z pozice dobového čtenáře, resp. čtenářky byla motivace pro čtení Martinovského spisu umocněna názorností výčtu ctností, které si měla osvojit. Ctnosti převádí Martinovský metaforicky do podoby jednotlivých květin a bylin, které tvoří právě panenský věneček. Tyto rostliny si dívka pomyslně pěstuje v zahradě, která představuje církev. Na tomto základě pak rozvíjí celý koncept panenství, jehož problematika vychází z prvotního hříchu, kterým Eva „z návodu mrzutého a šeredného ďábla, nenávistníka ctností“ uvrhla další generace panen v nemilost hříchu a uvadnutí pomyslných květů jejich ctností.⁸³ Dívka má tedy přirozený sklon k narušování pořádku. A co víc, stejně jako biblická Eva kdysi svedla Adama k hříchu, je to opět dívka, která může svým chováním zapříčinit skandál mezi ní a mužem. Náprava má být zjednána prostřednictvím církve, víry v Boha a jeho přikázání, tedy kazatelů a naučení a rad starších lidí.

Za nejdůležitější panenskou ctnost považuje Martinovský „*bázeň Boží a uctivost*“ založenou na opravdové pevné víře v Boha.⁸⁴ Dívka, která jí oplývá, je pannou křesťanskou a právě ona představuje ideál doby stavu před manželstvím. Opak je panna pohanská, které spíše než svou duši k zalíbení se Bohu, zdobí svůj zevnějšek k okouzlení člověka, muže. Je to právě víra v Boha, ze které vychází a v rámci které jsou pěstovány všechny panenské ctnosti.

Zmiňovanou ctnost zahrnuje do výčtu celkově dvaceti panenských ctností: „*ctnost a milost k slovu Páně a k službě Boží, pravé poznání Boha, bázeň Páně, pokoru, vzývání Pána Boha, vděčnost, vyznání víry, zachování cti k rodičům, pracování hmotné, poctivost, přívětivost, milosrdenství, stydlivost, čistota těla, střídmost, čistota aneb čistotné chování,*

⁸¹ Tamtéž

⁸² Kocín z Kocínětu, J.: Abeceda pobožné manželky a rozšafné hospodyně. In: Rratajová, J. - Storchová, L.: Žena není příšera, ale nejmilejší stvoření boží. Praha, 2009, str. 274

⁸³ Ratajová, J. - Storchová, L. (edd): Nádoby mdlé, hlavy nemající?: diskursy panenství a vdovství v české literatuře raného novověku. Praha, 2008, str. 27

⁸⁴ Tamtéž str. 33

*chovatlivost, štedrota, ochotnost a mlčenlivost*⁸⁵, pravděpodobně jako spojení třetí a čtvrté ctnosti v pořadí.

První zmiňovaná ctnost vyjadřuje všeobecnou lásku k Bohu, která zahrnuje dobrovolnou návštěvu kostela a školy, aby „*se učila mládež čísti, modliti i psáti.*“⁸⁶ Vzhledem k tomu, že tento spis Martinovský úvodem věnoval neprovdaným dívkám, lze usuzovat, že právě důraz na vzdělání, a to v rámci církevních institucí, byl kladen i v prostředí ženské šlechty. Zapomínat by touto ctností obdařená dívka neměla ani na pravidelnou zpověď.

Následující tři ctnosti přímo souvisí s tou první a od ní jsou také odvozovány.

Čtvrtá jmenovaná ctnost, pokora, je v textu opět odvozena od víry v Boha. Na základě Boží bázně je člověk, konkrétně panna, nucena nést tíhu svého údělu, být Bohu náležitě poddána a ostatním lidem prokazovat úctu. V raně novověké rodině byla neprovdaná dívka společensky nejnižší, stále chápána jako dítě. Z této pozice nutně vyplývalo podřízené, uctivé chování vůči ostatním.

Poměrně přesnou příkaznost zahrnuje pátá ctnost v pořadí. Příkazuje dívkám, aby se modlili k Bohu. Martinovský udává, že tyto modlitby mají probíhat několikrát denně, konkrétně před a po jídle, po probuzení a před usnutím, pokaždé pak když dívka začíná nějakou práci. Dále pak v kostele má panna Bohu děkovat a ve škole prosit za milost.⁸⁷

Další, v pořadí šestá ctnost mluví o vděčnosti neboli vděku. Ten má být směřován primárně k Bohu, protože všechny dobré věci jsou původem od něj. Až potom máme vděk prokazovat dobrým lidem a jejich dobrodiní nejen chválit, ale hlavně vracet stejně dobrými skutky.

Následující panenskou ctnost, vyznání víry, chápe Martinovský jako ustavičnou víru v Boha v rámci jednoho učení, kterým je „*čistotné učení evangelické*“⁸⁸, tedy tak jak je podáváno v Písmu, bez příměsí jiných výkladů.

Osmá ctnost vychází ze čtvrtého příkázání a nabádá dívku ctít své rodiče. Tento požadavek byl naléhavější právě v případě dívek, protože ty byly mužské autoritě podřízeny prakticky celoživotně. Na nutnost ctít své rodiče se tak automaticky nabalovala také nutnost

⁸⁵ Tamtéž str. 35

⁸⁶ Tamtéž str. 36

⁸⁷ Tamtéž str. 51

⁸⁸ Tamtéž str. 56

poslouchat je a svou vůli neprosazovat na úkor především svého otce. Martinovský k poslušnosti rodičů doplňuje, že se nevztahuje pouze na etapu dětství, ale je na ni kladen důraz také později, hlavně před vstupem dívky do manželství. V tomto okamžiku musí zvláště dbát „*rozkazu a rady*“ rodičů.⁸⁹ Důvodem je zkušenost starších a rozumnějších lidí a stále ještě až do svatby přetrvávající moc rodičů nad dívkami, která vyplývá částečně z ekonomické závislosti dětí, které „*jsou ještě v chlebě rodičův svých*.“⁹⁰

Další ctnost, kterou si musí mladá dívka osvojit je píle k práci. Postupně se dívka učí úkony související s domácností. Zvláště protestantská morálka kladla velký důraz na práci a brojila proti zahálce. Dívka, která si osvojila všechny práce kolem hospodářství, byla v manželství užitečná, jako pomocnice svého muže. Martinovský jmenuje jednotlivé úkony, které si dívky mají osvojit, od práce v kuchyni, přes obstarání dobytka a zahrady. Zároveň ale říká, že se jedná o povinnosti selských a městských dcer a služebných, a že „*takovému dílu nerozumějí hedvábné dcerky*.“⁹¹ Těmi pravděpodobně označuje dívky pocházející ze šlechtických rodin.

Jako desátou jmenuje autor poctivost a doplňuje ji o vlastnosti, které jsou v ní obsaženy. Dívka má být zároveň mravná, moudrá a milá. Už od malička má být vedena k takovému jednání, aby ho především v panenství mohla dostatečně využít. Ve všem svém chování má být mravná a střídmá, nechovat se okázale, ale s úctou a bázní k Bohu. Navenek se taková ctnost projevovala například v oblékání a úpravě zevnějšku vůbec. Měla-li dívka přijít do styku s dalšími lidmi, měla si přikrýt vlasy pokrývkou. Podobně při stolování měla dávat najevo své podřízené postavení, skromnost a úctu k autoritám, stejně jako při konverzaci být uctivá a pokorná. Varuje potom mládež obecně před zlozvyky jako „*nemravné mluvení*“, „*nestydatí tancové*“, „*frejřští listové*“, atd.⁹²

Následující panenská ctnost zahrnuje vše, co odkazuje na přátelské chování. Vlídlost, dobrotivost, soucit a pomoc druhým v nouzi, spravedlivé jednání.

V pořadí dvanáctá bylina panenského věnečku zastupuje milosrdenství. V rámci něj má dívka umět soucítit s druhými a v situaci jejich neštěstí, dokázat svůj soucit snahou

⁸⁹ Tamtéž str. 62

⁹⁰ Tamtéž

⁹¹ Tamtéž str. 69

⁹² Tamtéž str. 74

pomocť. Podle Martinovského není potřeba mladým dívkám tuto ctnost dlouze vštěpovat, protože „*ony k milosrdenství od přirození nakloněny jsou.*“⁹³

Třináctka je věnovaná studu. Tím má být panna uchráněna před špatnou pověstí ve společnosti, vlastním špatným svědomím a samozřejmě Božímu hněvu. Vychází z lidem přirozené náchylnosti k hříchu, a je to právě hřích, před kterým má mladou dívku ochránit. Tato ctnost je značně důležitá pro zachování panenské čistoty a právě u mladých dívek podle autora často chybí. A přitom „*stydliřost při ženě jest nejzdořbnější pěknost*“⁹⁴!

Následuje ctnost, která byla u dívek nejlépe vidět pouhým okem, péče o tělo. Ta zahrnovala pravidelnou hygienu a odívání, které přináleželo jejímu stavu. Důraz na úpravu zevnějšku ale narážel na přehnané zdořbení. Takové dívky se opět mohly dostat do řeči pro svou lenost, kterou pro značný čas strávený nad svým zevnějškem vyměnily za počestnou práci a pomoc druhým. Další důvod k pomluvám pak mohl být zvýšený zájem mládenců, který mohl dívku dostat do problémů jako strůjce potenciálních nemravností. Autor nicméně opět odlišuje vyšší vrstvy, ve kterých vzezření mladých dívek samozřejmě odpovídalo stavu jejich rodiny. Říká, že šlechtické dívky se odívají do šatů a klenotů, které jim přísluší a varuje dívky nižších vrstev před jejich napodobováním a zdořbením těla v míře, která jim nenáleží. Bez ohledu na stav má ale dívka dbát na střídmost v odívání a zdořbení, protože stále musí mít na paměti, že její charakter potřebuje větší péči než fyzická krása.

Jako další autor vysvětluje střídmost. Tato ctnost se týká jídla a pití, a zvláště mladé dívky by se jí měly naučit. Vzhledem k tomu, že žena raného novověku byla před svatbou ale i po ní ekonomicky prakticky zcela odkázána na důležité muže v jejím životě, nejprve otce, bratry či poručníka, později manžela⁹⁵, bylo pro ni důležité umět se přizpůsobit jejich životnímu standardu. Autor potom hovoří o střídmosti v souvislosti se zdravím dlouhověčností vůbec.

Šestnáctá ctnost představuje alespoň částečně dnešní pojetí panenské čistoty ve smyslu biologické. Podle ní se má mladá dívka vyvarovat myšlenkám na tělesné žádosti a samozřejmostí je tělesná sexuální zdrženlivost. Jedná se tedy o neuposlechnutí sexuálních tužeb. Tuto ctnost vztahuje autor i na mužské pohlaví, byť v praxi nebyl požadavek panictví tak přísně dodržován jako v případě dívek. Požadavek tohoto typu čistoty vztahuje autor kromě stavu panenského, tedy stavu před uzavřením manželství, také na manželství samotné.

⁹³ Tamtéž str. 80

⁹⁴ Tamtéž str. 81

⁹⁵ Maťa, P.: Svět české aristokracie (1500-1700), NLN, 2004, str. 659

Vyjdeme-li pak z Martinovského definice čistoty tohoto druhu, jako požadavku nepodlehout tělesným touhám, znamená to, že v manželství zajišťoval pohlavní styk ideálně pouze zachování rodu, mimomanželský styk se pak stává zcela irelevantním.

Následně se autor zabývá panenskou ctností, která spočívá ve schopnosti šetřit, být skromná a hospodárná. Skromně má žít dívka už od mládí, i když má její rodina přebytek, aby si zvykla na případné horší podmínky, které mohou nastat po smrti otce.

Jedním z důvodů být hospodárná, byla ctnost další, štedrost či dobrotivost. Dívka se měla naučit nebýt lakomá, vždy ochotně pomoci potřebným, a to i v případě svého nedostatku.

Devatenáctá ctnost je ochota pomoci, poradit a vůbec se zajímat o druhé. Činit tak má dívka, aniž by své jednání vychvalovala a dlouhosáhle o něm mluvila, ale tiše a přirozeně z čiré lásky k bližnímu. Právě tato upřímnost se podle autora vyplatí v pozdějším manželství, protože jedině tak se může muž na manželku zcela spolehnout, jako na upřímného přítele v radosti i nouzi.

Poslední, dvacátá ctnost, představuje mlčenlivost. Ta zahrnuje hned několik situací, ve kterých se má dívka naučit spíš pomlčet. V první řadě nemá mluvit příliš o sobě a dlouhosáhlým vyprávěním se vychvalovat. Jako ušlechtilá dívka a později úctyhodná manželka reprezentující svou rodinu nemá být hlučná, ale vyjadřovat se klidně a umírněně a zvláště svou pokoru dávat najevo tím, že bude mluvit, až bude dotazována.

4.1.1.1.2. Příčiny panenských ctností

Kromě jednotlivých kvítků, panenských ctností, je dívka ve spisku upozorňována na další komponenty potřebné pro vznik správného věnečku. Tyto další náležitosti opět metaforicky připodobňuje různým předmětům potřebným pro výrobu květinového věnce. Vedle tzv. loubku, na který se květiny navazují, mluví o šňůrkách a hedvábných přízích, kterými se k němu upínají.

Loubek představuje panenskou duši, která je popisovaná jako velmi silná, aby unesla všechny výše jmenované ctnosti, přičemž svou sílu čerpá od Boha a víry v něj.

Ostatní šňůrky a hedvábné provázky představují důvody, na základě kterých by si měla každá dívka osvojit jednotlivé ctnosti. Nejdůležitější příčinou je Boží přikázání, které jsou všichni, panny i mládenci, nuceni poslechnout. Další jsou naučení lidí, příslibení věčného

života jako odměny, tresty (Boží i lidské), výjimečnost křesťanských panen a křesťanstva obecně, dobrá pověst, křestní jména odkazující na ctnosti a poslední jsou příklady ctnostných panen.

4.1.1.1.3. Panna/panic

U Martinovského vidíme naprosté odsunutí středověkého pojetí panenství jako stavu nadřazeného ostatním. Pro něj představuje pouze jeden ze stavů, předstupeň a určitou přípravnou fází pro manželství. Tuto naposled jmenovanou funkci panenské fáze života ženy, lze nejlépe sledovat v případě spořivosti, které by se měly dívky učit už v mládí, protože: *„odvyknouc tomu z mladosti, čehož by rádi míti chtěly, ... , když by k živnosti přistoupily, uměly také svůj chléb jak dobývati a se živiti.“*⁹⁶

Panna je v jeho pojetí mladá dívka, která už není dítětem, ale zároveň není zcela dospělá. Její osobnost je stále formovaná jejími blízkými, především postavou otce. Ten ji vede především k pobožnému životu, ze kterého čerpá své mravní a morální kvality, které lze vztáhnout jako nutnou výbavu na každého správného křesťana a praktické dovednosti důležité pro roli ideální manželky.

Otázku mužského panenství (panictví) Martinovský nijak zvlášť nerozebírá. Částečně se tzv. mládenců dotýká v souvislosti s některými ctnosti, které tím vztahuje obecně na mládež obojího pohlaví. Mravní příkaznost neměla v případě mladých mužů tak naléhavý dopad. Ženská zranitelnost vzbuzovala v tehdejších mravokárcích daleko větší potřebu didakticky zasáhnout právě ženy. Rozpoznatelná je i praktická potřeba zachování ženské sexuální čistoty pro manželství ve šlechtickém prostředí hlavně z důvodů nenapadnutelné legitimacy pokračování rodu. Kromě toho to byla žena, kdo byl zodpovědný za případné konflikty v manželství, protože nebyla dostatečně submisivní a poslušná a bouřila se tak proti přirozenému řádu, minimálně na základě křesťanské tradice. Z těchto důvodů byly podobné mravokárné a naučné spisy věnovány především ženám.

4.1.2. Výběr budoucího partnera

Sňatek představoval skutečný zlom v životě mladých lidí. Už jen z důvodu, že se jednalo v drtivé většině případů o doživotní záležitost, musel být výběr opravdu důkladný. Správný výběr byl podle dobové tradice ovlivněn hned několika faktory, paradoxně pro dnešního člověka nikoli vlastním názorem budoucích manželů.

⁹⁶ Tamtéž str. 97

V šestnáctém století vzniká také řada mravokárných spisů, které svým obsahem poskytují pomoc mládežníkům při výběru své budoucí ženy a vytyčují určité morální zásady, kterých by si měl muž při své volbě hledět, popřípadě které by měl hledat na své vyvolené.

V některých mravokárných textech se objevuje názor, že volba budoucího partnera lpěla na rozhodnutí muže. Ve většině dokladů se však ukazuje, že výběr partnerky byl ovlivňován především ženichovo rodiči a přáteli.⁹⁷

Za „pány a přátele“ byl označován poměrně široký okruh lidí v okolí šlechtice. Právě oni, spolu s rodiči, hráli významnou roli v jeho životě. Měli být jeho rádci v důležitých situacích a poskytnout mu radu a pomoc. A právě výběr budoucí partnerky byl jedním z příležitostí, kdy bylo třeba je povolát.

4.1.2.1. Ideál dobré manželky a manžela podle Kocína

Jan Kocín z Kocínětu byl přední český humanista a spisovatel, stoupenec českobratrské církve, mimo jiné autor moralistní příručky *Abeceda pobožné manželky a rozšafné hospodyně*⁹⁸. Patřil k okruhu učenců kolem tiskaře a nakladatele Daniela Adama z Velešlavína, který spis také vydal roku 1585. Jeho práce vychází z dobově specifické společenské potřeby praktického využití.⁹⁹

Abeceda pobožné manželky je mravokárným textem o změně v manželský stav. Využívá dvaceti dvou Šalamounových veršů seřazených podle hebrejské abecedy k vytvoření mravoučného textu původně sepsaného pro jeho manželku, která se ale vydání nedožila. Text je k její památce věnován sestře zesnulé, Evě Flavínové z Pokratic.¹⁰⁰

Kocín považuje za velmi důležité rozhodovat se při volbě svého budoucího protějšku nadmíru rozvážně, přičemž upozorňuje na nezvratitelnost již uzavřeného manželství.

V souvislosti s tím zmiňuje Kocín skutečnost, ze které můžeme vyvodit pro nás hned dva důležité důsledky. Naučení je primárně určeno mužům a oni jsou tedy ti, kteří si volí své

⁹⁷ Maťa, P.: *Svět české aristokracie (1500-1700)*, NLN, 2004, str. 620

⁹⁸ Celý název Kocín z Kocínětu, J.: *Abeceda pobožné manželky a rozšafné hospodyně, to jest výklad dvamecítma veršův o cnostech dobré a šlechtné ženy pořádkem liter abecedy hebrejské v poslední kapitole Přísloví moudrého krále Šalomouna od Ducha svatého položených, těchto posledních zlých a rozpustilých časův všechněm, jak ženám, tak mužům, v stavu manželském pracujícím velmi užitečný a prospěšný.*

⁹⁹ Kopecký, M.: *Český humanismus*. Melantrich, Praha 1988, s. 165 – 180

¹⁰⁰ Viz předmluva Kocín z Kocínětu, J.: *Abeceda pobožné manželky a rozšafné hospodyně*. In: Rratajová, J., Storchová, L.: *Žena není příšera, ale nejmilejší stvoření boží*. Praha, 2009

budoucí manželky. Tuto volbu mají provádět rozumově, city přijdou později, neboť: „...
člověk prvé některou sobě voliti nežli k ní umysl a lásku přiložiti musí.“¹⁰¹

Sňatek si rozmyslet ale podle Kocína nestačí, je třeba modliteb k Bohu a jeho uznání jako původce manželství. Dobrá žena a tedy spokojené manželství je v v Kocínově pojetí darem od Boha.

*„... pobožné a rozšafné ženy, kteráž ne od rodičův jako dům a zboží, ale od samého Pána Boha dána bývá...“*¹⁰²

Spojení muže a ženy v manželství odvozuje Kocín od biblického spojení Adama a Evy v jedno tělo. Z této skutečnosti vyplývá také nerozlučitelnost manželského svazku. Je-li dobrá manželka darem od Boha, je muž povinen si své ženy vážit a upřímně ji milovat. Účinkem pobožného manželství mají být děti, samozřejmě příkladně vedené k Bohu. Manželský stav je tedy nejvhodnější způsob soužití pro muže a ženy. V praxi pak v raném novověku také jediný možný.

Byť byl spis psán původně pro autorovu manželku, z předmluvy textu vyplývá, že je určen muži, tedy „*křesťanskému člověku*“ či „*mládenci*“. V logice raného novověku je to tedy muž, kdo si vybírá ženu a „*za manželku ji pojímá*“. ¹⁰³ Ženskou roli v předsvatebních přípravách autor vůbec nezmiňuje.

V této fázi vybírání manželky Kocín přikládá důležitost stejné víře obou manželů. Na to má dohlédnout muž, který si ji modlitbami vyprosí u Boha.

*„...nápomocnice, s nimiž by jedním duchem a jednů věrou Boha stvořitele svého vzývali...“*¹⁰⁴

*„...pobožnost a pravé náboženství nejvíce to působí při té, kterouž dobrý muž až do své smrti (...) míti žádá.“*¹⁰⁵

Dále pak má být šlechetných mravů a pracovitá jako manžel. Tyto ctnosti se mají cenit více než ženina krása a bohatství. I tady je při výběru ženy značný apel na víru v pomoc Boha a méně manželova pozemského okolí, to totiž často radilo muži s ohledem na zajištění

¹⁰¹ Kocín z Kocínětu, J.: Abeceda pobožné manželky a rozšafné hospodyně. In: Rratajová, J., Storchová, L.: Žena není příšera, ale nejmilejší stvoření boží. Praha, 2009, str. 269

¹⁰² Tamtéž str. 269

¹⁰³ Tamtéž str. 271

¹⁰⁴ Tamtéž str. 272

¹⁰⁵ Tamtéž str. 276

jeho hmotného blahobytu nedbaje na duševní hodnoty.¹⁰⁶ Při výběru své manželky by se měl mládenec soustředit na ženiny mravy, zdravotní stav, poté na přátele, kterými se obklopuje a na věno až úplně na závěr. V souvislosti s tím je muž nabádám k obezřetnosti při setkání s rodiči své budoucí manželky, protože od jejich zdraví může odvodit také možné budoucí neduhy své ženy.

„...předně aby (mládenec) šetřil, jakých jest mravův na mysli, druhé, jaké má přirození vedlé těla, třetí, jaké má přátely, a naposledy, jaké má věno.“¹⁰⁷

Vyvarovat by se měl muž naopak ženě zlé, svárlivé a nemravné.¹⁰⁸ Mezi další ženské vlastnosti, kterým by se měl muž při výběru vyhnout, jmenuje Kocín nepoddanost muži, nerozšafnost a nevěru. Opět tu vychází z biblického vyobrazení ženy Evy stvořené z a pro muže Adama. A stejně jako byla první žena odvozena z muže, protože „...jest kost z kostí jeho a maso z masa jeho...“¹⁰⁹, tak i žena nynější mu musí být podřízena.

Důraz je mimo jiné kladen také na ženinu hospodárnost, pracovitost, schopnost zajistit dům v čase mužovi nepřítomnosti. Kocínova ideální žena se nebojí práce. Tento posun k akční energické ženě vychází jednak z humanistických požadavků na onu „renesanční ženu“, jednak s požadavku protestantské morálky s důrazem na praktickou stránku života. Mezi typickými pracemi, které mají ženy vykonávat, jmenuje autor šití, předení a upozorňuje, že těmito aktivitami se má zabývat žena jakéhokoli společenského postavení, tedy i naše šlechtična.

„...za takovou se práci žádná žena, nechť jest jakkoli vyvejšená, bohatá a krásná, styděti nemá.“¹¹⁰

Na druhou stranu ať je žena sebeschopnější ve věcech hospodaření, nesmí se vměšovat do úřadů svého manžela, natož se nad něj povyšovat. Také tady jsou manželské role zcela jasně vytyčeny.

Kocín se zmiňuje o svatbách, často neúměrně nákladných vzhledem k majetkové situaci manželů. Jako důsledek pak popisuje, že manželé do nového stavu vstupují s velmi malým majetkem, který musí kompenzovat právě společnou prací. V této pasáži vidíme, že se v raném novověku kladl značný důraz na reprezentativnost veřejných aktů. Právě při svatbě

¹⁰⁶ Tamtéž str. 272

¹⁰⁷ Tamtéž str. 275

¹⁰⁸ Tamtéž str. 273

¹⁰⁹ Tamtéž str. 279

¹¹⁰ Tamtéž str. 285

bylo možné všem předvést své bohatství, které bylo přímou cestou k udržení společenské vážnosti a cti.¹¹¹

Důraz na čest byl kladem samozřejmě i po svatbě v samotném manželství. Žena se dostala do područí svého manžela, stejně jako před svatbou svého otce. A stejně tak ho musela poslouchat a na veřejnosti reprezentovat. Kocín v této souvislosti mluví o vlasech, které žena po svatbě musela halit pokrývkou hlavy. Opak byl chápán jako znak nečistoty fyzické i duševní. Pro vysvětlení, mohlo se jednat o paralelu se svobodnými ženami, pannami, které vlasy halit nemuseli. Mohlo se tedy jednat o určitý symbol ženské krásy, lákadla pro muže.

Ideální obraz, který nám Kocín předkládá, mění tedy ženu sňatkem z dítěte chráněného a do určité míry v područí otce, v manželku, matku a hospodyně, kterou chrání její manžel a do jisté míry poručník. Její stav se mění z panenského na manželský, jehož hlavním úkolem je zplodit potomky náležitě vedené k Bohu.¹¹² V manželství přebírá roli hospodyně, ve smyslu domácích prací, péče o děti i manžela.

Přerod, který zažívá muž, má u Kocína výchozí bod ve stavu „mládenec“. Vůbec se nezmiňuje v souvislosti s mužem o panictví, sexuální neposkvrněnosti muže. V souvislosti s tradicí tzv. kavalírských cest, kde mladí muži získávali všestranné zkušenosti, se lze domnívat, že od mužů požadavek naprosté sexuální zdrženlivosti před sňatkem nebyl vyžadován. Žena díky manželskému svazku získala mimo jiné také náležitou míru cti a váženosti, jakou oplýval její příkladně společensky výše postavený manžel.

4.1.3. Věk vstupu do manželství

Průměrný věk zakládání manželství se chápe ve smyslu prvního manželství¹¹³ a pro jeho zjišťování se využívají matriční zápisy, u nás zaváděné od poloviny 16. století.¹¹⁴ Věk vstupu do manželství závisel na celé řadě po sobě jdoucích povinností šlechtické mládeže, jednotlivých životních etap.

Mládenec se po studiích vypravoval na kavalírské cesty, kde získával potřebné zkušenosti pro budoucí život a v rámci nich zcela dospěl. Díky tomu byla spodní věková hranice prvních sňatků u mužů šlechtického původu vyšší, než u jiných sociálních vrstev. Po

¹¹¹ Tamtéž str. 290

¹¹² Tamtéž str. 284

¹¹³ Horský, J. – Seligová, M.: Rodina našich předků. Praha, Lidové noviny, 1997, str. 60

¹¹⁴ Horská, P.: Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy. Praha, Panorama, 1990, str. 248

návratu se pro plné osamostatnění a s ním související snahu získat potomka, kterému své zkušenosti a především rodovou krev může předat, uchyluje ke hledání budoucí manželky. Věk mužů se pohyboval kolem dvaceti sedmi let, když poprvé vstupovali do manželství s dívkou často o mnoho let mladší v průměrném věku dvaceti dvou let.¹¹⁵

O svatbě se ale u páru uvažovalo daleko dříve, často už v raném dětství. Děti se tak stávaly předmětem rodičovských plánů, které sahaly daleko za zájmy rodičovských pudů a nejednou byly nástroji strategií a vypočítavých plánů v politických hrách celých rodů. Ve svatebních smlouvách bylo v takovém případě uvedeno, že se svatba odehraje až ve chvíli, dosáhnou-li oba snoubenci dospělosti.¹¹⁶

4.1.4. Vdovství jako zvláštní forma panenství

Názvem této kapitoly udávám směr, kterým chápu vdovství ve své práci. Nejedná se mi o komplexní popsání situace vdov a vdovců raného novověku, ale o vdovství jako možnou startovní pozici k založení manželství. Tyto sňatky mohly do jisté míry nabývat odlišných rysů oproti těm prvním.

V období raného novověku se ve velké míře setkáváme se situací ovdovělé ženy. Vzhledem k primárnímu účelu manželství zplodit pokračovatele rodu, uzavírali šlechtici manželství po smrti svých žen i několikrát a se snahou maximalizovat šanci na početí, obraceli se při výběru na mladé dívky. Nebylo tedy výjimkou, že žena v poměrně nízkém věku ovdověla.¹¹⁷

Ovdovělé ženy se opět dostávaly oproti vdovcům pod rysí oko společnosti. Hlavní téma stejně jako u mladých panen byla mravnost. Nezřídka byly vdovy napadány z prostopášnosti brzy po svatbě, vyhledávání mladých mužů k obveselení. To souviselo také s poměrnou právní i majetkovou svobodou, kterou vdovy poprvé za svůj život nacházely. Nebyly už v područí otce či manžela a situace byla zvýrazněna často nemalým majetkem, který po manželovi získaly, a k tomu jím disponovaly.¹¹⁸

Svoboda žen – vdov tkvěla také ve výběru manžela při uzavření dalšího sňatku. I ta byla ale omezena společenskou kontrolou a to především v rámci jejího rodu. Ovdovělé

¹¹⁵ Francek, J.: Zločin a sex v českých dějinách. Manželské spory a sexuální kriminalita v raném novověku. Praha, Rybka: Knižní klub, 2000, str. 21

¹¹⁶ Holý, M.: Šlechtické sňatky v českých zemích v letech 1500 až 1650. Historická demografie roč. 27, 2003, str. 15

¹¹⁷ Bůžek, V. a kol.: Světy posledních Rožmberků, NLN, 2011, str. 538

¹¹⁸ Bůžek, V. : Společnost českých zemí v raném novověku, NLN, 2010, str. 435

šlechtičny se při uvažování o dalším manželství měly podříditi jakémusi rodovému koloritu, tedy zachovat se při výběru partnera tak, aby zachovaly čest celého rodu. Jednalo se o konfesně sporná manželství, nerovná manželství věkově i společensky.¹¹⁹

Součástí zaopatření vdov bylo vedle finančního jmění také vdovské sídlo a řada cenných předmětů či předmětů denního užití.¹²⁰

Nejeden šlechtic si tak díky zámožnosti své vyvolené mohl přijít na značný majetek. Bylo tomu tak i v případě Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic sňatkem Polyxenou z Pernštejna. Ta svůj majetek získala po smrti jejího předchozího manžela Viléma z Rožmberka. Svatba se Zdeňkem Vojtěchem Popem z Lobkovic se tedy odehrávala „*na zámku pražském v domu Rožmberském*“ jak se dočteme u Březana.¹²¹

Otázkou je, jak velkou roli hrála dobrá finanční situace ženy při vzniku jejího manželství.

Právo držby a vdovského zaopatření bylo ženě odepřeno její smrtí nebo uzavřením nového manželství. Přesto se obecně v českém prostředí snažily vdovy znovu vdát, protože v mentalitě raně novověké ženy znamenala, pro nás možná podřadná, pozice v manželství společenskou a ekonomickou jistotu.

Březan hovoří o sňatku Adama ze Šternberka s vdovou, paní Marií Maxmiliánou z Hohenzollernu a datuje ho na 24. října 1605. Záznamy o úmrtí jejího předchozího manžela nalézáme tamtéž s datem 23. ledna 1604. V tomto případě tedy doba od ovdovění k novému svazku byla téměř dva roky.

Jiné záznamy nám odkrývají, že nový sňatek Polyxeny z Pernštejna po smrti Viléma z Rožmberka proběhl po uplynutí dokonce jedenácti let, přičemž záznamy o předsvatebních krocích v případě nevěsty - vdovy se mi nepodařilo nalézt. Ze záznamů proto není patrné, po jaké době od úmrtí manžela mohla být žena znovu objektem sňatku.

Ovdovělá žena se stávala pomyslně znovu dítětem, sirotkem. Zvyknout si na zcela novou situaci, kdy ji nezaštiťoval žádný mužský element, mohli ji přechodně pomoci mužští příbuzní. Ti zajišťovali především právní náležitosti, pozůstalost po nebožtíkovi. Takový případ nalézáme roku 1566 u Evy ze Serynu, o kterou se ve věci jejího zaopatření postaral její

¹¹⁹ Marek, P. (ed.): Svědectví o ztrátě starého světa. Manželská korespondence Z. V. Popela z Lobkovic a Polyxeny Lobkovické z Pernštejna. Historický ústav Filozofické fakulty Jihočeské univerzity, 2009, str. 53

¹²⁰ Bůžek, V. a kol.: Světy posledních Rožmberků, NLN, 2011, str. 539

¹²¹ Pánek, J. (ed.): Václav Březan. Životy posledních Rožmberků II. Praha, 1985, str. 569

bratr Vilém z Rožmberka. Jeho prosba „*by vbrzce s dítkami svými spravedlivě od nich opatřena a spokojena býti mohla*“ směřovaná císaři a významným mužským příbuzným zemřelého Mikuláše Zrinského ze Serynu, byla úspěšná a pro někdejší Evynu situaci opravdu žádoucí.¹²²

4.1.4.1. Mravokárci vdovám

Přestože dobové spisy o vdovství jsou v evropském měřítku dochovány ve velké míře, z českého prostředí zůstal dochovaný jen jediný, text sepsaný rukou Jana Hertvicia Pražského.¹²³

Hertviciovo Vdovství křesťanské je věnováno ženám, kterým zemřel manžel jako nutná pomoc ve vnitřním a společenském oslabení, které ze ztráty manžela vyplývá.

Vychází z Bible, na jejímž základě vystavuje a vysvětluje situaci vdovy. Stejně jako se manželstvím podle křesťanské tradice pojí muž a žena v jedno tělo, tak se také smrtí jedním z nich tělo rozpojuje. Taková destrukce je umocněna ještě představou, že v onom bytostně tělesném spojení, které představuje manželství, zastává muž funkci hlavy. Žena bez manžela, stejně jako tělo bez hlavy se stává skutečnou tragédií.

Výraz vdova vysvětluje z židovského almanach jako němá, z řečtiny či latiny potom jako rozdělení či obnažení, z čehož „...*jak by byl bolestný, bídný a vši žalosti plný život vdovský, poznati se může.*“¹²⁴

Ztráta hlasu je tu chápána především ve smyslu společenského statusu. Jistota, kterou jí manželský svazek zaručoval byla prokazována hlavně navenek, ve společenských stycích. Byť mohla dál čerpat uznání ve společnosti jako vážená manželka váženého muže, ztrácela jistotu manželství samotného. Bylo proto nutné, aby její vystupování odpovídalo společenským normám a nedalo ostatním příležitost pochybovat o její počestnosti.

¹²² Tamtéž str. 403

¹²³ Celý název zní Vdovství křesťanské, ku potěšení ovdovělých s povolením vrchnosti zřízené, na světlo vydané od kněze Jana Hertvicia Pražského, času toho faráře kostela velikého sv. Štěpána. Edičně vydané jako Hertvicius Pražský Jan, Vdovství křesťanské, ku potěšení ovdovělých s povolením vrchnosti zřízené, na světlo vydané od kněze Jana Hertvicia Pražského, času toho faráře kostela velikého sv. Štěpána In Ratajová, J. - Storchová, L. (edd): Nádoby mdlé, hlavy nemající?: diskursy panenství a vdovství v české literatuře raného novověku. Praha, 2008

¹²⁴ Hertvicius Pražský Jan, Vdovství křesťanské In Ratajová, J. - Storchová, L. (edd): Nádoby mdlé, hlavy nemající?: diskursy panenství a vdovství v české literatuře raného novověku. Praha, 2008, str. 315

Další problém, který ženě smrtí jejího muže vzniká je morálně-společenský. Vdova se tak ocitla ve značně rozporuplné situaci. Na jedné straně byla svobodná, bez manžela, díky čemuž nad ní vyvstával potenciál vzniku dalšího manželství, na druhé straně jako dobrá křesťanka přeci jen zaslíbila svůj život už jednomu muži.

V celkově těžké situaci, která ženu smrtí jejího muže zasahuje, vyzdvihává autor praktickou stránku. Dokud muž žil, představoval nejen hlavu manželství, ale také celého domácnosti. Byl to on, kdo zajišťoval správnost kroků na cestě ke vzdělání dětí, kdo koordinoval chod hospodářství a zastupoval rodinu při veřejných setkáních. Žena byla v dobovém myšlení chápána jako slabý článek a k těmto úkonům nedostatečně vybavená, o to pak oslabenější bez manželova vedení. Vysvětluje, že: „...mívá-li hlava nedostatek, celé tělo v mdlobě zůstává.“¹²⁵

Autor považuje situaci vdovy v každém případě za nevděčnou. Starou vdovu už si nevyhlédne žádný muž a zůstane sama, mladá se zase nevyhne pomluvám a podezření z nepočestností, podobně chápe vdovu krásnou. Bohatá vdova se může dočkat vypočítavých a ziskuchtivých nápadníků, s chudou ani o sňatku uvažovat nebudou. Vdova ošklivá bude jen terčem posměchu a vdova, které po manželovi zůstaly děti, bude mít život velmi těžký, zůstane-li sama.

Jako jedinou útěchu a východisko pro nešťastnou vdovu, která je odsouzena k životu, ve kterém „...nic jiného není jediné hořkost, žalost, truchlivost a soužení...“,¹²⁶ chápe Hertvicius Boha a jeho uznání údělu vdov. Bůh totiž vidí ve vdovách nositelky čistoty stejně jako v panenství a koneckonců i v manželství. Na jiném místě vyzdvihuje svátost a čistotu stavu panenského a vdovského, přičemž manželství vůbec nezmiňuje.¹²⁷ Píše, že „...před jeho božskou svatost a spravedlnosti čistota stavu panenského, vdovského a manželského jedno jsou.“

Nicméně vdovský úděl nakonec stejně vyvyšuje a to hned z několika důvodů. Za prvé vdovy mohou nejlépe sloužit Bohu oproti vdaným ženám. Ty se totiž nechávají rozptylovat tělesností a kromě duše a lásky k Bohu pečují i o to, aby se líbily muži. Druhým důvodem je největší svoboda, kterou vdova má ve srovnání s ostatními stavy. Chápu ve smyslu svobodné volby odevzdat se pouze Bohu, na rozdíl od panny, která tak činí, protože musí. Třetí důvod staví na základy výroků z Bible, které považují tělesnou čistotu zkrátka za celkově lepší.

¹²⁵ Tamtéž str. 316

¹²⁶ Tamtéž str. 319

¹²⁷ Tamtéž str. 319

V Hertviciovi jsem nenalezla onen raně novověký trend nepovyšovat panenství nad ostatní stavy. Jeho argumenty jsou v tomto směru protichůdné. Zdá se, že v konečném důsledku převažuje vdovství jako privilegovaný stav, možná z důvodů vyplývajících z dedikace spisu právě vdovám a snahou ulehčit jim jejich životní situaci povzbuzením.

Další pozitivum, o kterém se snaží přesvědčit vdovy v jejich těžké chvíli je větší pozornost, kterou jim Bůh věnuje. Píše, že „...*Pán Bůh Obzvláštním otcem jejich býti a se jmenovati ráčí*“¹²⁸ a jako takový jim poskytuje ochranu a pomoc. I tady ztotožňuje autor vdovství s panenstvím. Bůh nenahrazuje ženám mrtvého manžela, ale otce. Pomyslně se tedy navracejí do stavu panenského, kdy nad nimi jako nad dívkami držel ochrannou ruku právě otec. Už tímto připsáním Bohu roli otce, nikoli manžela, nechává Hertvicius ženám – vdovám prostor pro manžela nového.

Bůh otec je bude opatrovat v časech dobrých i špatných a vždy vyslyší jejich modlitby a prosby o pomoc. On je ten, díky němuž má vdova také hmotné zajištění ve smyslu jídla a oblečení a to samé zajišťuje i pro případné sirotky prostřednictvím desátků, které církev na jeho popud vybírá z „*obecního měšce*.“¹²⁹ Kromě toho je také původce všeho potřebného k lidské práci pro samostatný výdělek a fyziologické možnosti příjmu potravy atp.

Takové výsady ale nezajišťuje Bůh každé vdově a stanovuje si podmínky pro vstup do svého okruhu oblíbenců. V první řadě se musí vdova prokázat povinností k Bohu, být silně věřící, chovat k Bohu naději a neustále se k němu modlit. Žena jako nádoba mdlá a zvláště pak jako osamělá vdova doslova přitahuje pokušení k hříchu, tomu lze ale podle Hertvicia předejít prostřednictvím víry. Součástí této víry je kromě naděje také mít stále na paměti jeho dobrotivost a milosrdenství. Vdova, která svůj špatný osud svádí na Boží záměr a zlobí za něho na jeho tvůrce, neuvažuje podle Hertvicia správně. Bůh je spravedlivý a naopak ženě dává životní výcvik, jehož přínos pochopí až časem.

Druhá povinnost se vztahuje k nim samotným. Mají náležitě oplakat své manželi a i po jejich smrti je reprezentovat a zachovat jim i sobě dobrou pověst. Mají si dávat pozor na své vystupování, chování a vzhled, aby nedali lidem záminku k pomluvám. Patří sem přehnaná konzumace vína, příslušné oblečení a stejně jako panny se vdovy nemají příliš zdobit a chodit na veřejnost s obnaženými vlasy. Tyto znaky symbolizovaly vyzývavost, povětrnost a žena se tak mohla společensky dostat do nemilosti.

¹²⁸ Tamtéž str. 322

¹²⁹ Tamtéž str. 329

Pokud jde o další sňatek, Hertvicius není proti, aby se vdova po nějaké době znovu vdala. Tato cesta je lepší pro ženy, které v sobě nenaleznou dar zdrženlivosti, aby se mohly nadále odevzdat jen Bohu. Tento model je pro autora stravitelnější, než aby žena využívala absence mužského poručníka – manžela a znovu se neprovdala, „*aby toliko svobodnější a rozkošnější život vésti mohla.*“¹³⁰ Taková žena pro Hertvicia nenaplňovala představy o vdově.

4.2. Svatba a její tradice

Samotná svatba probíhala podle po generace ustálených pravidel obsahujících řadu náležitostí, které musely budoucí spřízněné rodiny absolvovat. Odjakživa zahrnovala celou řadu jednotlivých po sobě jdoucích rituálů, jejichž dodržení bylo otázkou zvykové příkaznosti a ve šlechtickém prostředí také cti a prestiže šlechticů. Pro šlechtické prostředí se nám ale mnoho popisů jednotlivých úkonů nedochovalo, přesto se pokusím o jejich alespoň částečnou rekonstrukci.

Svatební proces začínal námluvami, při kterých mladí šlechtici obhlíželi terén. Vyptávali se svých přátel, aby získali co nejvíce informací o dobré pověsti a bezúhonnosti jejich vyhlédnutého protějšku. Rodinní příslušníci a další přátelé hráli od začátku až do konce svatebních oslav výraznou a zcela nenahraditelnou roli ochrany dětí a celého rodu zahrnující výběr vhodného kandidáta, právní náležitosti, finanční starost o zajištění svatby apod. V některých případech do výběru partnera děti dokonce vůbec nezasahovali a veškerá rozhodnutí spočívala v rukou rodičů. Budoucí manželé se tak setkali až při zasnubách s vírou, že se v manželství mezi nimi rozvine přinejmenším úcta a vzájemný respekt.¹³¹ Následovaly tzv. výprosy, neboli zasnuby, po sjednané době samotná svatba a celý proces končil přínosem nevěsty, tedy přestěhováním manželky do manželova domu.

Obdobím do zasnub, jazykem A. Van Gennepa preliminárním obdobím procházel muž a žena často zcela odděleně, při započetí prahového období, zasnubami, se mohli vidět poprvé v životě.

Odhlédneme-li na okamžik od šlechtice jako hlavního aktéra svatebního rituálu, byl znám také v roli vedlejší. Nebylo výjimkou, že šlechtici strojili svatbu někomu dalšímu. Svatební slavnosti propůjčovali svá panství, finance i jméno. Svatba se tak stávala setkáním

¹³⁰ Tamtéž str. 350

¹³¹ Bůžek, V. - Hrdlička, J. - Pánek, J.: Dvory velmožů s erbem růže: všední a sváteční dny posledních Rožmberků a pánů z Hradce. Praha, Mladá fronta, 1997, str. 77

všech významných osob, jako pocta dobrému „příteli“ či „služebníkov“ za dobré vykonávání úřadu. Jednalo se například o hejtmany panství, malíře¹³², dvorní kapelníky¹³³, dvorní krejčí¹³⁴ Podobné záznamy máme i o dívkách z fraucimoru, které kromě vystrojení svatebního veselí získávaly od paní domu také výbavu. Polyxena Lobkovická z Pernštejna darovala jako součást výbavy Anně Juliáně z Amštatu a Košetic cenné předměty, šperky, přibory nebo například šaty.¹³⁵

Bylo pak zvykem v případě nepřítomnosti významného hosta, že za sebe na svatbu vyslal náhradníka.¹³⁶ V případě císaře Maxmiliána II. se jednalo například o jeho komorníka Petra Voka z Rožmberka.¹³⁷ Konkrétně o tomto zastoupení se v Březanově kronice dočítáme hned několikrát. Panovníkovi povinnosti mu zkrátka nedovolovali zúčastnit se každé slavnosti, zastoupení tak nabízelo alternativu k udržení vazeb s pořádající rodinou a ostatními hosty. Podobně se jeho bratr Vilém z Rožmberka stával zástupcem Rudolfa II. S pověřením odevzdat za něj svatební dar.¹³⁸

4.2.1. Zásnuby (výprosy)

Březan ztotožňuje tzv. výprosy se zásnubami. Jednalo se o vyjednávání sňatku šlechtice v sídle jeho vyvolené.

Zásnuby byly oficiálním aktem, při kterém se od manželů vyžadoval oboustranný souhlas se sňatkem. V žádném případě se nejednalo o soukromý slib snoubenců. Naopak šlo o velkolepou událost, které přihlíželi všichni důležití členové rodin a s nimi spříznění přátelé. Událost probíhala v domě nevěsty. Tak dokládá i Březanovo svědectví, že „*přípověď a vejprosu ženicha*“ zajišťovali „*přátelé a ochránci*“ nevěsty¹³⁹, ve smyslu širokého okruhu významných lidí tak, jak je definuje Maťa.¹⁴⁰

Výprava budoucího ženicha obnášela obdarování otce budoucí nevěsty a jí samotné zásnubním darem.¹⁴¹ Raný novověk je protkán ještě stále nestanoveným významem darů a

¹³² Pánek, J. (ed.): Václav Březan. Životy posledních Rožmberků II. Praha, 1985, str. 415

¹³³ Tamtéž str. 565

¹³⁴ Tamtéž str. 571

¹³⁵ Francek, J.: Zločin a sex v českých dějinách. Manželské spory a sexuální kriminalita v raném novověku. Praha, Rybka: Knižní klub, 2000, str. 26

¹³⁶ Pánek, J. (ed.): Václav Březan. Životy posledních Rožmberků II. Praha, 1985, str. 404

¹³⁷ Tamtéž str. 406

¹³⁸ Tamtéž str. 461

¹³⁹ Tamtéž str. 444

¹⁴⁰ Maťa, P.: Svět české aristokracie (1500-1700), NLN, 2004, str. 641

¹⁴¹ Bůžek, V. a kol.: Světy posledních Rožmberků, NLN, 2011, str. 546

situacemi, kdy mohlo předání daru symbolizovat už samotný akt zasnoubení či příslib. V tomto směru docházelo často k nedorozumění a jiným výkladům významu daru jednotlivých stran.¹⁴² Ve vyšších kruzích ale většinou probíhalo vše naprosto transparentně, při domluvené návštěvě a pod režii šlechtických otců. Dary spočívaly v šátcích, prstenech a jiných špercích,¹⁴³ přičemž čím byl nápadník urozenější, tím chtěl lépe demonstrovat ekonomickou sílu svého rodu a tomu odpovídala i hodnota darů. Také žena mohla obdarovat muže jako důkaz náklonnosti k němu. U nás byl nejrozšířenější tzv. favor, stužková rozeta prošívaná perlami, kterou si obdarovaný muž připínal na pravé rameno.¹⁴⁴ Doklady o tomto typu daru nacházíme například ve spisu, který napsal Jindřich Hýzrla z Chodů, kde se zmiňuje o favoru od hraběnky z Gauru.¹⁴⁵

Mohly proběhnout také v zastoupení jiné osoby, jako v případě Viléma z Rožmberka, kterého zastupoval Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic spolu s Janem Mladším Popelem z Lobkovic.¹⁴⁶

Z korespondence Polyxeny Lobkovické z Pernštejna s jejím manželem¹⁴⁷ vyplývá z popisu vídeňských hraběcích zásnub Alžběty ze Sulzu a Jiřího Ludvíka z Pernštejna přítomnost duchovního už při samotných zásnubách a to nejen pasivní. Byl to samotný kardinál, kdo „*jej zasnoubil*“¹⁴⁸ U slavnostní tabule potom zastával snoubenec se snoubenkou čestná místa přímo naproti císařskému páru.

4.2.1.1. Svatební smlouva

Při této příležitosti byla sepsána také svatební smlouva, která upravovala majetkové poměry mezi nevěstiným otcem a jejím novým manželem.

Obsahovala dohodu o výši věna a z něj odvozeného obvěnění vypláceného v případě manželovi smrti.¹⁴⁹ Další článek smlouvy upravoval nevěsty výbavu, popř. ženichův majetek.

¹⁴² Dülmen Van, R.: Kultura každodenního života v raném novověku (16. - 18. století) I. Dům a jeho lidé. Praha, 1999, str. 147

¹⁴³ Nachtmannová, A.: Oděv a oděvní doplňky při namlouvání, zásnubách a svatbě ve 2. polovině 16. a 17. století. In: Oznamuje se láskám našim. Pardubice: Východočeské muzeum, 2007, str. 48

¹⁴⁴ Tamtéž

¹⁴⁵ Petráčková, V. – Vogeltanz, J.: Příběhy Jindřicha Hýzrla z Chodů, Praha, Odeon, 1979, str. 155

¹⁴⁶ Bůžek, V. a kol.: Světy posledních Rožmberků, NLN, 2011, str. 546

¹⁴⁷ Marek, P. (ed.): Svědectví o ztrátě starého světa: Manželská korespondence Z. V. Popela z Lobkovic a Polyxeny Lobkovické z Pernštejna. České Budějovice, Historický ústav Filozofické fakulty Jihočeské univerzity, 2009

¹⁴⁸ Tamtéž str. 303

¹⁴⁹ Holý, M.: Šlechtické sňatky v českých zemích v letech 1500 až 1650. Historická demografie roč. 27, 2003, str. 22

V případech potřeby se ve smlouvě řešila i otázka konfese, a to často ve chvíli, jednalo-li se o manželství nábožensky smíšené.¹⁵⁰

Svatební smlouva byla od jejího uzavření právoplatným úředním dokumentem. Jen výjimečně docházelo k jejímu zrušení. Roku 1625 bylo svěřenci Polyxeny Lobkovické z Pernštejna, Janu Jetřichu Berkovi z Dubé a Lipé, pohroženo jeho budoucím tchánem, že zruší zasnuby a tím i již uzavřenou svatební smlouvu mezi dětmi, protože mladého Berku podezříval z prostopášnosti. Legitimním důvodem ke zrušení smlouvy je v této situaci fakt, že otec nevěsty „*nechce uvést v nebezpečí svou krev, a proto se už necítí spoutaný uzavřenou svatební smlouvou.*“¹⁵¹

4.2.2. Oddavky

Svatební obřad se v raném novověku dostává zcela pod správu církve. Probíhal pod vedením kněze,¹⁵² který měl za úkol „*oddání a potvrzení*“ manželství¹⁵³ a jeho role se tak stává zcela aktivní oproti počátkům této tradice¹⁵⁴, ještě dříve se naprosto běžně setkáme s obřadem bez jeho přítomnosti, pouze kruhu rodiny.¹⁵⁵

Probíhal přímo v sídle pořadajícího šlechtice, jeho soukromé kapli nebo v kostele. „*Oddavky byly na veliké světnici, než dole v erbovní klenuté jedlo se*“, popisuje svatbu na Třeboni Březan.¹⁵⁶ Podobně pak svatba Polyxeny z Pernštejna se Zdeňkem Vojtěchem Popelem z Lobkovic se odehrávala „*na zámku pražském v domu Rožmberském*“ jak se dočteme tamtéž.¹⁵⁷ Pro přejezd na určené místo využívali šlechtické rodiny kočáry, vyřezávané a zdobené často přímo pro tuto příležitost a to i v případě, že se obřad konal blízko, na docházkovou vzdálenost. Takový svatební kočár mohl být přímo koncipován jako dar pro šlechtický pár, jako tomu bylo v případě svatby, kterou pořádal pro svou dceru Karel Starší ze Žerotína I tady se jednalo o jistý projev šlechtické nadřazenosti a bohatství.¹⁵⁸

¹⁵⁰ Bůžek, V. - Hrdlička, J. - Pánek, J.: Dvory velmožů s erbem růže: všední a sváteční dny posledních Rožmberků a pánů z Hradce. Praha, Mladá fronta, 1997, str. 81

¹⁵¹ Marek, P. (ed.): Svědectví o ztrátě starého světa: Manželská korespondence Z. V. Popela z Lobkovic a Polyxeny Lobkovické z Pernštejna. České Budějovice, Historický ústav Filozofické fakulty Jihočeské univerzity, 2009, str. 387

¹⁵² Pánek, J. (ed.): Václav Březan. Životy posledních Rožmberků II. Praha, 1985, str. 497

¹⁵³ Tamtéž str. 544

¹⁵⁴ Bologne, J. C.: Svatby: dějiny svatebních obřadů na Západě. Volvox Globator, 1997, str. 11

¹⁵⁵ Dülmen, R.van: Kultura každodenního života. Praha, Argo, 1999, str. 137

¹⁵⁶ Pánek, J. (ed.): Václav Březan. Životy posledních Rožmberků II. Praha, 1985, str. 617

¹⁵⁷ Tamtéž str. 569

¹⁵⁸ Knoz, T.: Rezidence a dvůr Karla staršího ze Žerotína. Bůžek, V. - Král, P.: Aristokratické rezidence a dvory v raném novověku. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 1999, str. 415

Nejčastěji bylo zvykem pořádat ho v sídle nevěstina otce. Výjimečně, a to po domluvě a ustanovení ve svatební smlouvě se mohl sňatek odehrát i v rezidenci ženicha, jak dokládá sňatek Viléma z Rožmberka s Polyxenou z Pernštejna.¹⁵⁹ Určité proměny doprovázely sňatky v nestandardních situacích daných například smrtí rodičů nevěsty. Byla-li dívka sirotek a neměla-li bratry či poručníky, kteří by ji svatbu vystrojili, konala se pak v sídle manželovy rodiny. Příkladem může být svatba Jana Bezručického z Kolovrat, který „ženil se v domě svém“.¹⁶⁰

Podobná situace v bezprostředním časovém horizontu, a to ať ze strany muže nebo ženy, svatební veselí zcela rušila a odkládala na pozdější dobu, nebo se svatba konala ale v poněkud úsporném režimu. Příkladem může být sňatek popisovaný Březanem, jemuž předcházela smrt otce nevěsty. Protože ženich chápal z důvodů svých pracovních povinností jako obtížné svatbu odkládat, usnesl se s bratry nevěsty a matkou vdovou, aby „svatební veselí, však beze všech muzik a kratochvílí, v smutku na ten den vykonáno bylo.“¹⁶¹

Oddání muže a ženy zahrnovalo řadu odlučovacích a přijímacích rituálů, které deklarovaly postupný přechod do nové životní éry. Rituály odloučení nalezneme už při přípravách. Dochází k fyzické změně, která předznamenává změnu reálnou. Jedná se například o slavnostní oblečení jako změnu oproti tomu běžnému nebo změnu jména, přijetí jména manželova.¹⁶²

Další rituály přijetí najdeme při samotném svatebním obřadu.

4.2.2.1. Obřad

Konkrétní podoba obřadních kroků se lišila s ohledem na to, vedl-li ho katolický či protestantský kněz.

Obvykle začínal krátkou řečí kněze, která obsahovala poučení o tom, jak církev nahlíží na manželství a které povinnosti z toho plynou pro novomanžele. Poté se kněz zeptal, zda si muž chce vzít ženu za manželku a naopak ženy, zda chce za manžela pojmout muže. Po

¹⁵⁹ Janáček, J.: Ženy české renesance. Praha, Brána, 1996, str. 18-31

¹⁶⁰ Pánek, J. (ed.): Václav Březan. Životy posledních Rožmberků II. Praha, 1985, str. 479

¹⁶¹ Tamtéž str. 423

¹⁶² Van Genep, Ch. K.: Přechodové rituály: Systematické studium rituálů, Praha, Lidové noviny, 1997, str. 110-135 Např. Rosacius Sušický, Jan: O svornosti manželské In: Ratajová, J. – Storchová, L.: Žena není příšera ale nejmilejší stvoření boží. Diskursy manželství v šeskové literatuře raného novověku, Scriptorium, 2009, str. 97-114

kladné odpovědi z úst obou přítomných vzal kněz jejich ruce a symbolicky je spojil na znamení spojení v jedno tělo. Katolický kněz ještě takto spojené ruce překryl štolou.¹⁶³

Po pronesení vzájemných slibů úcty, lásky a věrnosti si novomanželé předali prsteny, které se v rámci katolické církve předem kropily svččenou vodou. Následoval svatební polibek, ke kterému byli novomanželé vyzváni knězem.¹⁶⁴ Jak je vidět, kněz zastával při obřadu skutečně nezastupitelnou roli, prakticky režíroval celý obřad. Církev tak nad svatbou nepřebrala pouze patronát, ale přímý dohled a vedení. Celý obřadní proces byl zakončen společnou modlitbou za novomanžele, katolíci přidali celou bohoslužbu vztahující se k manželství.¹⁶⁵

Svatební prsteny se nosily na prsteníčku u levé ruky. Důvodem byla víra, že tento prst je přímo spojen se srdcem malou žilkou. Levá ruka měla ale i praktický význam, protože byla při každodenních úkonech méně používána.¹⁶⁶

Rituály praktikované při oddávání jako předání prstýnků, spojení rukou nebo svatební polibek mohou být v rovině rituálu přechodového chápány jako rituály přijímací, prostřednictvím kterých symbolicky přijímá jeden druhého do svého života. Van Gennep tyto rituály „nazývá rituály s individuálním dosahem,“¹⁶⁷ které se dotýkají pouze jedince. Raně novověká svatba ale vykazuje daleko širší dopad, a to na celá společenství, rodiny či rody.

4.2.2.2. Svatební slavnost

Námluvy i následný sňatek byl doprovázen bujarým veselím, zahrnující rytířské souboje a jiné zábavy spektakulárního charakteru, tradičně masopustní procesí. Nebylo totiž výjimkou, že se svatební oslavy konaly v období masopustu.¹⁶⁸ Oslavy byly skvělou příležitostí pro možnou sebe prezentaci a demonstraci slávy rodin. Dbalo se proto na hojnost jídla a pití, hlasitou hudbu a všeobecnou snahu co nejlépe poctít a zabavit hosty, o které na svatbách a dalších veřejných událostech šlo.

¹⁶³ Petráňová, L.: Počátky etnografického zájmu o svatební obyčeje. In: Oznamuje se láskám našim. Pardubice, Východočeské muzeum, 2007, str. 136-137

¹⁶⁴ Tamtéž str. 136

¹⁶⁵ Daněk, P.: Svatby, hudba a hudebníci v období vrcholné renesance. Bůžek, V. - Král, P. Slavnosti a zábavy na dvorech a rezidenčních městech raného novověku. České Budějovice, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 2000, str. 209

¹⁶⁶ Bologne, J. C.: Svatby: dějiny svatebních obřadů na Západě. Volvox Globator, 1997, str. 49

¹⁶⁷ Van Gennep, Ch. K.: Přechodové rituály: Systematické studium rituálů, Praha, Lidové noviny, 1997, str. 11-21

¹⁶⁸ O tom jsem našla doklad hned na několika místech in Pánek, J. (ed.): Václav Březan. Životy posledních Rožmberků II. Praha, 1985, str. 452, 479, 492, 551, atd.

Při společenských událostech, kterou svatba byla, měli šlechtici příležitost svou kulturu šířit dál, a to nevědomě. Dokonce tento jev nepovažovali za žádoucí ve snaze udržet si svou výlučnost na společenském žebříčku.¹⁶⁹

Oslavy svatebního veselí byly s ohledem na úmrtí či nemoc v rodině nebo významné osoby, pána panství, panovníka, chápány jako nemístné. Březan se v této souvislosti pobuřuje nad svatbou Theobalda Höcka konanou v době, kdy Petr Vok z Rožmberka nebolí „*pan vladař v trápení a mukách ležel*“ a ironicky dodává: „*Zaplat' jim to Pán Bůh, že sobě tak pěkně starce vážili!*“¹⁷⁰

4.2.2.3. Hudba

Hudba byla důležitou složkou svatebních oslav. Bujaré oslavy byly součástí svatby samotné i přínosu nevěsty.¹⁷¹ Muzikanti se k těmto příležitostem sjížděli i z jiných měst. Příkladem je pražská pozounová kapela na bechyňské svatbě Petra Voka v Březanově kronice.¹⁷² V 16. století totiž nebylo zvykem vydržovat si vlastní zámeckou kapelu, kapely proto byly půjčovány, konkrétně se využívala kapela císařská.

Hudba na svatebním veselí neplnila pouze roli doprovodu k tanci, ale tvořila součást snad každé jeho části, včetně liturgie. Kromě doprovodné složky sloužila i jako prvek ochranný, věřilo se totiž, že odežene zlo a oslavovala novomanžele.¹⁷³

4.2.2.4. Hostina

Hostiny ku příležitosti šlechtických sňatků byly velkolepé. Jedlo se a pilo i několik dní, zkonsumovalo se až několik desítek věder vína. Na jedné svatbě svatební hosté podle Březana: „*rozkoše, veselí a povyky dnem i nocí provozovali*“.¹⁷⁴

Součástí svatebních rituálů byl také svatební přípitek, který se vykonával i opakovaně, při svatbě i zásnubách. S odkazem na Van Gennepa lze v přípitku nalézt rituál přechodu, který potvrzoval novou situaci manželského svazku obou manželů a zároveň při zásnubách nově nabytá pouta „přátelství“ a vzájemné důvěry, v jejichž mezích se mělo odehrávat další

¹⁶⁹ Např. Van Dülmen, R.: *Kultura a každodenní život v raném novověku II.*, Argo, 1999

¹⁷⁰ Pánek, J. (ed.): *Václav Březan. Životy posledních Rožmberků II.* Praha, 1985, str. 630

¹⁷¹ Bůžek, V. a kol.: *Světy posledních Rožmberků*, NLN, 2011, str. 553

¹⁷² Pánek, J. (ed.): *Václav Březan. Životy posledních Rožmberků II.* Praha, 1985, str. 453

¹⁷³ Daněk, P.: *Svatby, hudba a hudebníci v období vrcholné renesance.* Bůžek, V. - Král, P. *Slavnosti a zábavy na dvorech a rezidenčních městech raného novověku.* České Budějovice, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 2000, str. 207

¹⁷⁴ Pánek, J. (ed.): *Václav Březan. Životy posledních Rožmberků II.* Praha, 1985, str. 630

jednání.¹⁷⁵ Přítomnost dalších lidí nejen při přípitku, ale i dalších rituálních úkonech byl pak odrazem legitimizace jeho významu.¹⁷⁶

Na velké svatby se značným počtem hostů bylo mimo jiné zapotřebí i velké množství nádobí. To si v některých případech pořadatelé i vypůjčovali například od příbuzných. Příbory byly stříbrné, a tak nebylo divu, že docházeli i k jejich rozkrádání.¹⁷⁷ Jak uvádí Holý, hostitelé si je po skončení svatby vykupovali zpět.¹⁷⁸

Za zajímavý a v poli mého bádání ojedinělý případ považuji třetí sňatek Viléma z Rožmberka, pro který nechal připravit dva stoly navíc pro chudinu, protože jim „*oupravně nakrmiti dáti ráčil*.“¹⁷⁹ Takové gesto může být projevem snahy navýšit svůj sociální kredit, ukázat svou štedrost a pohostinnost a dostat tak maximálně své reprezentační funkci.

V rámci přechodového rituálu představuje hostina klasický přijímací rituál, v rámci něhož nová skupina (v našem případě rodina ženicha) demonstruje otevřenou náruč, s kterou přijímá nového člena. Vřelost rodiny tak byla o tom větší, čím honosněji působila hostina. Při té příležitosti se navzájem seznamovali i ostatní členové rodiny a vznikala tak pevná vzájemná pouta.

4.2.2.5. Jiné zábavy

Ve snaze zabavit hosty a učinit svatbu skutečně nezapomenutelnou, pořádali šlechtici bohatý doprovodný program. Mimo jiné se jednalo například o turnaje, pro jejichž uspořádání nebylo šlechticům líto vybudovat nové kolbiště.¹⁸⁰

Oblíbené byli také ohňostroje. Jeden takový se konal na svatbě Viléma z Rožmberka s jeho druhou ženou Žofíí Braniborskou.¹⁸¹

¹⁷⁵ O funkci přípitku během raně novověkých slavností více Bůžek, V. Přípitek ve společnosti raného novověku. In Nodl M., Tinková, D: Antropologické přístupy v historickém bádání, Praha, Argo, 2007 str. 191

¹⁷⁶ Van Gennep, A.: Přechodové rituály: Systematické studium rituálů, NLN, 1997, str. 34-36

¹⁷⁷ Pánek, J. (ed.): Václav Březan. Životy posledních Rožmberků II. Praha, 1985, str. 552

¹⁷⁸ Holý, M.: Šlechtické sňatky v českých zemích v letech 1500 až 1650. Historická demografie roč. 27, 2003, str. 30-31

¹⁷⁹ Pánek, J. (ed.): Václav Březan. Životy posledních Rožmberků II. Praha, 1985, str. 440

¹⁸⁰ Vorel, P.: Páni z Pernštejna: vzestup a pád rodu zubří hlavy v dějinách Čech a Moravy. Praha, Rybka Publishers, 1999, str. 230-321

¹⁸¹ Bůžek, V. - Hrdlička, J. - Pánek, J.: Dvory velmožů s erbem růže: všední a sváteční dny posledních Rožmberků a pánů z Hradce. Praha: Mladá fronta, 1997, str. 87

4.2.2.6. Svatební oděv

Šaty budoucího manželského páru odpovídal tehdejším zvyklostem střihem i barvu. Zpravidla si šlechtici nechávaly šít šaty nové z drahých látek a kamenů. Opět tu platilo, že šlechtic šel na svatbu reprezentovat svou rodinu, proto byly šaty co nevezněnější a tedy díky nim přibyla na účet svatebních výloh další výrazná položka. Barva i střih podléhaly módním trendům, které se lišily dobou i zahraničními vlivy. V 16. století převažovaly látky zelené, šedé a černé barvy.¹⁸²

Nalézáme i doklady o slavnostním oděvu budoucího ženicha, ve kterém se odrážela španělská móda. Hrabě Schwarzenberg měl na své svatbě na sobě modré šaty s kalhoty španělského střihu a sametový plášť též modré barvy. K této příležitosti si na klobouk připevnil několik ptačích per.¹⁸³

Zmínky o svatebních šatech v pramenech 16. století jsou poměrně chudé, důvodem mohla být skutečnost, že svatební šaty dané doby se příliš nelišily od běžného oděvu a po svatbě se mohly stát zcela běžnou součástí šatníku šlechticů.

4.2.3. Přínos nevěsty

Novomanžel si svou ženu nedovezl bezprostředně po sňatku, ale následovalo období po svatbě, kdy žena ještě nějakou dobu setrvala u otce. Po této době následoval příjezd nevěsty do manželova sídla, tzv. přínos.¹⁸⁴

Přestěhování nevěsty do manželova domu a svatební noc byla vrcholným momentem svatebních kroků. Manželka tak natrvalo přechází z područí otce pod manželovu pravomoc a stává se tak novou paní domu. Pro šlechtickou manželku ale teprve začíná hlavní úděl, který se svatebním slibem zavázala splnit. Spolu s manželem musela zajistit potomka šlechtického rodu, kterého se stala součástí.

Z hlediska sekvencí rituálu přechodu nalézáme v raně novověké praxi určitou odchylku oproti dnešku. Po přijetí dívky do nové rodiny během oddavků, následuje jakési podržení pomezí doby před definitivním přechodem. Žena je sice oficiálně vdaná, setrává ale stále ve staré rodině. Toto období bylo pravděpodobně naplněno některými odlučovacími

¹⁸² Nachtmannová, Alena (2007): Oděv a oděvní doplňky při namlouvání, zasnubách a svatbě ve 2. polovině 16. a 17. století. In: Oznamuje se láskám našim. Pardubice: Východočeské muzeum, str. 55-56

¹⁸³ Marek, P. (ed.): Svědectví o ztrátě starého světa: Manželská korespondence Z. V. Popela z Lobkovic a Polyxeny Lobkovické z Pernštejna. České Budějovice, Historický ústav Filozofické fakulty Jihočeské univerzity, 2009, str. 303

¹⁸⁴ Bůžek, V. a kol.: Světy posledních Rožmberků, NLN, 2011, str. 553

rituály ve snaze ulehčit dívce přechod do často zcela cizího prostředí manželství. Přechod dívky do manželského svazku doprovází tedy zároveň i materiální přechod. Dívčino specifikum přechodu zahrnovalo ještě další přechodový rituál, iniciaci. Dívka se na základě svatby stává nejen manželkou, ale také dospělou ženou.

Některé případy dosvědčují, že docházelo k porušování závazných kroků a norem v různých etapách svatebního rituálu. Jedná se například o situaci, kdy spolu muž a žena začali bydlet už v době bezprostředně po svatbě, popřípadě hned po zasnubách. Takové případy jsou však omezeny na venkovské prostředí.¹⁸⁵ Důvod je stejný jako v případě výše zmiňovaných zasnubních darů a jejich významu. Nutná kontrola a regulérní postupy byly ve šlechtickém prostředí nezbytnou podmínkou ochrany celého rodu.

4.2.4. Časové rozložení jednotlivých kroků

Časový horizont jednotlivých fází svatebního rituálu byl proměnný na základě konkrétních dispozic rodin budoucích manželů. Větší pravidelnosti se mi nepodařilo najít.

V případě sňatku Petra Voka s Kateřinou z Ludanic se dozvídáme o přímluvném dopisu Rudolfa II. 27. února 1579. Dále pak mimo jiné s přispěním jeho bratra Viléma odjel do Moravského markrabství pro odpověď. Výprosy proběhly 9. dubna téhož roku, svatba naplánovaná na dobu mezi 7. června téhož roku a 22. května roku následujícího proběhla nakonec 14. února 1580 na Bechyni.¹⁸⁶ V den svatby byla podepsaná také svatební smlouva, která, jak píše Březan, opatrovala vztah mezi poručníky nevěsty a ženichem. Ve smlouvě byla uvedena kromě jiného také výše věnné částky a datum, dokdy má být částka vyplacena.¹⁸⁷ Na přelomu srpna a září roku 1580, jak nepřímo vyplývá z Březanovy kroniky,¹⁸⁸ byl učiněn vklad Kateřiny z Ludanic Petru Vokovi z Rožmberka, tedy podstoupení hradu Helfenštajnu a města Lipník.

V případě sňatku jeho synovce Jana Zrinského s Marií Magdalenou z Kolovrat je prvotní žádost datována na 29. října 1599 a sňatek pak probíhá 7. listopadu roku následujícího.

¹⁸⁵ Horský, J. – Seligová, M.: Rodina našich předků. Praha, Lidové noviny, 1997, str. 74-75

¹⁸⁶ Pánek, J. (ed.): Václav Březan. Životy posledních Rožmberků II. Praha, 1985, str. 444

¹⁸⁷ Tamtéž str. 452

¹⁸⁸ Tamtéž str. 456

4.3. Stav manželský

Manželství bylo v raném novověku chápáno jako ideální způsob života. V tomto smyslu se ale jednalo o poměrně nový názor, ten se plně rozvíjí až po luteránské reformě, kdy se manželství staví na roveň panenství či celibátu, do té doby nejmávanějším stavům. Například protestantský kněz Havel Žalanský Phaëton píše v jednom ze svých spisů: „*Jednu pak a jednostejnou má před Bohem hodnost a vzácnost čistota panická nebo manželská, nebo obojí jedna studnice jest, mysl čistotná, počestná a stydlivá.*“¹⁸⁹

Výraznou součástí muže jakožto budoucího manžela byl také celý jeho rod. Ten byl základem pro majetkové právo svých členů, významně působil i jako zdroj identity šlechticů. Součástí rodu se po uzavření manželského svazku stává i dotyčná žena celý její rod. Z tohoto důvodu mohli svazku, dokonce už samotného výběru budoucí manželky mluvit všichni mužští členové rodu.

Jednotlivé rodiny odpovídaly patriarchálnímu charakteru. Po svatbě následovaly ženy svého nového manžela buď do zcela nového sídla, nebo do části oddělené od sídla otce manžela. Změna bydliště platila i pro neprovdané děti, které byly vyslány do některého fraucimoru či kláštera. Dokonce ani ovdovělé děti se nevracely do původního domova, sídla svých rodičů.¹⁹⁰

V raném novověku byla rodina vnímána v komplexu celého domu se záštitou muže, hospodáře. Do rodiny byly kromě manžela, manželky a dětí zahrnuti také další obyvatelé domu (služebnictvo, úřednický aparát apod.). Pán domu, v ideálním případě manžel, otec a hospodář v jedné osobě měl na starost správný chod celé rodiny, reprezentoval ji navenek, rodinu ochraňoval a zaštiťoval v právních záležitostech. Většinou kvůli svému úřadu byl šlechtic nucen trávit mnoho času mimo domov a v jeho povinnostech k užší domácnosti i panství ho zastupovala jeho žena.¹⁹¹

Vdát se tedy pro ženu znamenalo přijmout muže i s novým domovem se vším, co k němu patřilo. Žena sňatkem získává novou rodinu a s původní se nevelké míře musí rozloučit. Roli poručníka přebírá za otce či bratry manžel a žena se této nové situaci

¹⁸⁹ Phaëton Žalanský, Havel: Knížka o ctnosti anjelské. In: Ratajová, J. - Storchová, L. (edd): diskursy manželství v české literatuře raného novověku. Praha, 2009, str. 512

¹⁹⁰ Pospíšilová, P.: Manželské spory šlechty z českých zemí v období baroka: Konflikt u Martiniců (1675-1676) a causa Mansfeld (1658-1666), diplomová práce, Upa, FF, 2010, str. 8

¹⁹¹ Dülmen Van, R.: Kultura každodenního života v raném novověku (16. - 18. století) I. Dům a jeho lidé. Praha, 1999, str. 9-12

přizpůsobuje. Se svými budoucími záležitostmi by se měla plně spolehnout na svého manžela. Byla však manželství, kde se plná transformace v tomto smyslu nenaplnila. Příklad nalézáme už ve středověku, kdy se Perchta z Rožmberka ve svých dopisech nejednou obrací na svého otce místo manžela již v době trvání jejího manželství s prosbou o pomoc, a co víc, předmětem jejího trápení je právě manžel! Nejednou si stěžuje na špatné podmínky, ve kterých ji její manžel Jan (Hanuš) z Lichtenštejna a jeho matka drží. Píše, že žije „v tak neřádném bydle, ješto' mu pro nic nemohu obyknúti, neboť jsem pravá almužnice té panie, neboť všeho z jejich rukú čekám.“¹⁹²

Z dopisů ale také vyplývá, že se otec snaží nepříznivou manželskou situaci své dcery ututlat. Pomáhá jí občasnými peněžitými dary a konejší ji, aby si nestěžovala. Je pro něj zcela nemyslitelné, aby se dcera vrátila domů. Důvodem mohl být strach ze ztráty dobrých vztahů s rodinou zetě, Lichtenštejny, obava z finančních důsledků či dobré pověsti celé rodiny. V jednom z dopisů domlouvá Perchtin bratr jejímu manželovi, aby dodržel svých závazků a postaral se o ni a „pakli by snad toho učiniti nechtěl, ... , by ona tak v posměch býti měla a potupu i nedostatciech, sobě i nám všem k hanbě.“¹⁹³

4.3.1. Soužití manželů

Soužití mužů a žen v raném novověku nutně předjímal sňatek. Manželství mělo jasný úkol v plození potomků, dokonce se jednalo o jediný způsob, jakým mohlo k pohlavnímu styku dojít. Manželský svazek tedy také ospravedlňoval projevy pohlavních pudů, v křesťanské morálce jinak chápaných jako hřích. Posun, který raný novověk zaznamenal oproti předešlé éře, bylo chápání manželství na stejné úrovni jako panenství. Obě fáze byly považovány za, byť odlišné, ale sobě rovné stavy.¹⁹⁴

Předpoklad a možná snad i povinnost manželství v plození potomků, byla u šlechticů o to naléhavější. Často byli vystaveni situaci, kdy na naplnění manželství závisela záchrana celého rodu, jak tomu bylo například u Viléma z Rožmberka. Bezdětnost šlechtických manželských párů pramenila především z genetické vyprahlosti častých příbuzenských sňatků.¹⁹⁵

¹⁹² Skýbová, A.: Listy bílé paní rožmberské. Panorama, 1985, str. 53

¹⁹³ Tamtéž str. 98

¹⁹⁴ Císařová- Kolářová, A.: Žena v Jednotě bratrské. Zásady, postavy, dědictví. Praha, 1942

¹⁹⁵ Bůžek, V. a kol.: Světy posledních Rožmberků, NLN, 2011, str. 526

Kromě toho mělo pro šlechtické páry manželství také rozměr ekonomický, sociální a náboženský. Hned dva z nich nalezneme opět u Viléma z Rožmberka. Sociální vzestup mu plynul dokonce z několika jeho manželství. Význam konfesní měl pak jeho sňatek s Polyxenou z Pernštejna, která taktéž pocházela z katolického rodu.¹⁹⁶

Politický rozměr nabývalo manželství neméně často. Díky promyšleným sňatkovým strategiím mohl sňatek zajistit pevnou politickou alianci mezi několika šlechtickými rody.¹⁹⁷

Vzájemné postavení manželů v samotném manželství vycházelo mimo jiné také ze zemského práva, které hovořilo především o ekonomickém zabezpečení manželky. Tato ustanovení se v dané chvíli odráželo ve svatebních smlouvách. Těmi se otec nevěsty zavazoval k proplacení věna nevěsty manželovi a nevěstě nárokovaly tzv. obvěnění, které získala zpět v případě, dojde-li k úmrtí manžela. Výše obvěnění byla odvozena od výše věna.

Svatební smlouvy se týkaly také konfesních záležitostí a dalších majetkových či jiných praktických potřeb. Manželé v ní například uváděli slib tolerance odlišného vyznání druhého z nich.¹⁹⁸

Soužití manželů bylo zákonitě poznamenáno skutečností, že řada sňatků byla dohodnuta rodiči z různých, výše uvedených důvodů. Stávalo se, že se před svatbou vůbec nespátřili a ani styky po svatbě nemusely být časté. Syn Polyxeny Lobkovické z Pernštejna dostal nabídku k sňatku již v útlém věku třinácti let. Jeho vyvolenou měla být dívka o tři nebo dokonce pět let mladší. O Václava Eusebia Popela z Lobkovic projevil zájem Cosimo II. de Medici pro jednu ze svých dcer. Byť by Polyxena dle názoru svého manžela pravděpodobně svolila k jednání o sňatku, Zdeněk Vojtěch Popel z Lobkovic jednání odložil na dobu, až bude jejich syn starší a rozumnější. Z jejich vzájemné korespondence ale vyplývá zájem obou rodičů o vyjádření jejich syna, což lze z pohledu dobové sňatkové praxe považovat za výjimku.¹⁹⁹

Dalším důvodem byla skutečnost, že se muži díky úřadu, který zastávali, mohli po dlouhou dobu vyskytovat daleko od manželky. Jejich alespoň nějaký styk potom zajišťovala pravidelná korespondence. Právě odtud čerpáme cenné informace o společenském i politickém dění dané doby.

¹⁹⁶ Tamtéž str. 529

¹⁹⁷ Tamtéž str. 533

¹⁹⁸ Tamtéž str. 534

¹⁹⁹ Marek, P.: Svědectví o ztrátě starého světa. Manželská korespondence Z. V. Popela z Lobkovic a Polyxeny Lobkovické z Pernštejna. Historický ústav Filozofické fakulty Jihočeské univerzity, 2009

Za projev blízkého vztahu manželů chápu snahu tuto vzdálenost překonat. Vilém z Rožmberka během svého působení v Praze udržoval se svou ženou Annou Marií Rožmberskou z Bádenu, v pořadí třetí, písemný kontakt. Březan však dokládá, že v únoru roku 1579 pro ni posílá správce rožmberského domu, aby ji přivezl za ním do Prahy.²⁰⁰

V případě společného soužití v zámeckém sídle, měly každý z manželů svůj vlastní vymezený prostor. Právě intimní prostor členů šlechtické rodiny může být chápán jako výrazový znak civilizačního procesu.²⁰¹

Ženskou složku domácnosti tvořil fraucimor. Jednalo se o většinou urozené dámy, které měly k manželskému páru více či méně blízký vztah. Fraucimor měl za úkol doprovázet šlechtičnu na cestách, trávit s ní volné chvíle. Výhody, které za to dívkám z fraucimoru plynuly, byly například možnost sňatku s mužem vyšších vrstev, také v souvislosti s tím se dívkám v přítomnosti šlechtičny dostávalo nejvybranějšího chování, dovednosti ručních prací a znalostí.²⁰²

4.3.1.1. Láska nebo úcta

Z Perchtiných dopisů se dozvídáme o jejím velkém trápení v manželství, které nad nezájmem a hrubostí svého manžela: „...*tak velikú nelásku (mi) okazuje, že kdež mě kolivěk uzří, tu přede mnú uteče... že se mnú od vánoc jedínú mluvil...a spat ke mně také nikdá nechodí.*“²⁰³ Dopis byl psán v listopadu, přesný datum není uveden. Můžeme tedy předpokládat, že doba, o které Perchta mluví je přibližně jeden měsíc. Z Perchtiných slov usuzují, že byt' byla žena v rámci sňatku stavěna do zcela nesvobodné situace a mezi manželi chyběl láskyplný vztah, vyžadovala od manželství vzájemnou úctu a průběh svazku jí nebyl lhostejný.

4.3.1.2. Manželské konflikty

Mnohá raně novověká manželství měla spokojený průběh naplněný vzájemnou úctou a respektem, jak se dozvídáme například z korespondence Polyxeny z Pernštejna s jejím

²⁰⁰ Pánek, J. (ed.): Václav Březan. Životy posledních Rožmberků II. Praha, 1985, str. 443

²⁰¹ Petráň, J.: Dějiny hmotné kultury. II/2. Kultura každodenního života od 16. do 18. století. Praha, Karolinum, 1997, str. 230

²⁰² Bůžek, V. a kol.: Světy posledních Rožmberků, NLN, 2011, str. 536

²⁰³ Skýbová, A.: Listy bílé paní rožmberské. Panorama, 1985, str. 61

manželem.²⁰⁴ Jsou nám ale také známy případy, kdy mezi manžely vznikaly konflikty, které se nám vymykají ze stereotypu genderového obrazu.

V raném novověku bylo ideální manželství postaveno na určité nerovnosti páru ve smyslu moci. Žena byla prakticky celý život (výjimkou se stávalo postavení vdov) v područí mužských postav. Nastal-li tedy případ sporů v manželství, musela to být žena, která se se svou rolí poslušné manželky nechtěla ztotožnit, ať už byla realita jakákoli a muž ženu v pravém slova smyslu týral.²⁰⁵

Další aspekt, který měl vliv na „spokojené manželství“ byla představa vzájemného citu nebo alespoň úcty. Byla-li absence lásky natolik nesnesitelná, mohl se mezi manželi projevit cit opačný, nenávisť. Trvalé neshody ale bohužel nebylo jak řešit, než vyčkat smrti partnera, ve naprosto výjimečných situacích docházelo k rozvodům či anulacím sňatků.

Snad vůbec první zmínkou konfliktního manželství vyšších vrstev, a to v nepřímé výpovědi ženy, nalézáme v dopisech Perchty z Rožmberka svému otci Oldřichovi a bratru Jindřichovi z Rožmberka zhruba z let 1450- 1480.²⁰⁶

Korespondence obecně je pramenem, který může být pro informace citové, intimní povahy poněkud zrádný. V 15. století uměním číst a psát neoplývali ještě ani všichni urození muži, natož pak ženy. Ty měly ještě dlouho svého osobního písaře, využívaného hlavně pro umožnění komunikace s manželem, který se mohl z pracovních povinností zdržovat značnou část roku z dosahu svého panství. Nebylo-li mezi pisatelem a písařem určité pouto důvěry, je možné, že je nám v dopisech tato složka lidských citů odepřena. Perchta se ve svých dopisech sama zmiňuje o svém písaři Jindřichovi ve strachu, že jí bude odebrán a ona už nebude moci informovat své příbuzné o svém těžkém údělu v rodině.²⁰⁷ Ve století 16. se poměry výrazně lepší díky školní výuce, kterou absolvovaly i dívky.²⁰⁸ Např. Polyxena Lobkovická z Pernštejna už manželovi píše dopisy vlastní rukou.²⁰⁹

²⁰⁴ Marek, P.: Svědectví o ztrátě starého světa. Manželská korespondence Z. V. Popela z Lobkovic a Polyxeny Lobkovické z Pernštejna. Historický ústav Filozofické fakulty Jihočeské univerzity, 2009

²⁰⁵ Komplexně rozvíjí teorii rozdělení moci v manželství raně novověké šlechty Pospíšilová, P.: Manželské spory šlechty z českých zemí v období baroka: Konflikt u Martiniců (1675-1676) a causa Mansfeld (1658-1666), diplomová práce, Upa, FF, 2010

²⁰⁶ Skýbová, A.: Listy bílé paní rožmberské. Panorama, 1985, str. 85

²⁰⁷ Tamtéž

²⁰⁸ Van Dülmen, R.: Kultura a každodenní život v raném novověku I. 1999, str. 115-119

²⁰⁹ Marek, P. (ed.): Svědectví o ztrátě starého světa. Manželská korespondence Z. V. Popela z Lobkovic a Polyxeny Lobkovické z Pernštejna. Historický ústav Filozofické fakulty Jihočeské univerzity, 2009

Je také otázkou nakolik mohl za manželské spory v raném novověku fakt, že budoucí partneři byli v drtivé většině vybírání třetí osobou, a to z důvodů zcela vzdáleným lásce a vzájemným sympatiím. Často se pak stávalo, že se budoucí manželé setkali poprvé až na vlastní svatbě. Právě dávání otci za vinu její nezdařilé manželství můžeme najít ve vyčítavých dopisech Perchty: „...milý otče, slituj se nade mnú...rozpomeň se, milý pane, žeť jsem se z své vuole nevdávala.“²¹⁰

4.3.2. Ukončení manželství

Z minulosti se do raného novověku přenáší také možnost již vytvořený sňatek ukončit. V průběhu středověku se však začíná rozlišovat mezi několika formami – rozlukou, rozvodem a anulací sňatku.

Rozvodem je míněno ukončení manželského svazku v případě, že vyvstanou důvody, které nebyly patrné před svatbou. Ve středověku se s rozvody prakticky nesetkáme, církev je povolovala pouze ve výjimečných případech.²¹¹ Diskurs rozvodu je v 16. století chápán ve dvou rovinách. Na jedné straně stojí názory humanistů, kteří připomínají po mnoha staletí spící antickou morálku římského práva v pojetí manželství, na druhé straně protestanští teologové, kteří odmítají jakoukoli církevní legislativu a omezují svá stanoviska na obsah Bible. Protestanti ale neospravedlňovali rozvod tak vehementně jako humanisté.

Rozluka chápána jako rozluka od stolu a lože, popř. majetkově neznamená zrušení manželství, to prakticky stále trvá. Důvodem jsou potom skutečnosti, které neshody mezi manželi, přičemž středověká církev je povolovala poměrně často.²¹² Dosáhnout rozluky v raném novověku bylo pro manžele však velmi složité. Za prvé neřešila zcela jejich špatnou životní situaci, protože se nejednalo o úplné odloučení a manželé k sobě měli stále povinnosti, muž například vyživovací. Za druhé manželství stále platilo a ani jeden z páru tak nemohl uzavřít manželství nové.²¹³

Anulace probíhala v případě, byl-li nalezen důvod v rozporu s manželstvím, který existoval před sňatkem, ale nebyl znám.²¹⁴

Diskurs ukončení manželství je v 16. století chápán ve dvou rovinách. Na jedné straně stojí názory humanistů, kteří připomínají po mnoha staletí spící antickou morálku římského

²¹⁰ Skýbová, A.: Listy bílé paní rožmberské. Panorama, 1985, str. 60

²¹¹ Bologne, J. C.: Svatby: dějiny svatebních obřadů na Západě. Volvox Globator, 1997, str. 131

²¹² Tamtéž

²¹³ Klabouch, J.: Manželství a rodina v minulosti. Praha, Orbis, 1962. str. 67-68

²¹⁴ Bologne, J. C.: Svatby: dějiny svatebních obřadů na Západě. Volvox Globator, 1997, str. 131

práva v pojetí manželství, na druhé straně protestanští teologové, kteří odmítají jakoukoli církevní legislativu a omezují svá stanoviska na obsah Bible. Protestanti ale neospravedlňovali rozvod tak vehementně jako humanisté. Oba proudy ukončení manželství formou rozvodu, byť v odlišném měřítku, povolují. Humanisté ve svých myšlenkách reflektují římské právo a určitou civilnost výkladu Bible, protestanti se opírali především o Nový zákon s odrazem ve společenských potřebách. Jednohlasně se shodují v možnosti rozvodu v případě cizoložství.²¹⁵

V praxi to znamenalo, že rozvod a nový sňatek byl povolován v případě cizoložství či, a to s výjimkami pouze u privilegovaných vrstev.²¹⁶ Podobně pak anulace svazku v případě neplodnosti jednoho z manželů, což byla zvláště nutná podmínka pro úspěšné manželství šlechtických párů.

O značně zvýšeném počtu rozvrácených manželství ve vyšších kruzích se zmiňuje také Kocín. Hovoří o „*množství nezdařilých manželství mezi lidmi vznešenými*“.²¹⁷ Nezdařené manželství však chápe jako očistec, ve kterém musí oba manželé setrvat.²¹⁸

4.3.3. Konkrétní případ: Polyxena Lobkovická z Pernštejna a Z. V. Popel z Lobkovic²¹⁹

Důvodem, proč jsem si vybrala právě tento pár ke zdokumentování konkrétního příkladu manželství ve své práci, je především značný vliv a význam manželského páru jako osobností dané doby. Zdeněk Vojtěch Popel z Lobkovic zastával od roku 1599 úřad nejvyššího kancléře. Bývá popisován v souvislosti s jeho politickými úspěchy a postoji bělohorskému dění, méně bývá vykreslován jeho osobní život a povaha.

Jeho žena Polyxena získala po smrti svého prvního muže velké jmění, i díky němuž se stala schopnou a vzdělanou ženou, skutečně renesanční bytostí.²²⁰ Nejčastější Polyxenin obraz předkládá ženu fyzicky krásnou, silně věřící katoličku a především ženu, která svou

²¹⁵ Tamtéž str. 149

²¹⁶ Bologne, J.: Svatby. Dějiny svatebních obřadů na západě. Finidr, Praha, 1997, str. 146-149

²¹⁷ Kocín z Kocínětu, J.: Abeceda pobožné manželky a rozšafné hospodyně. In: Rratajová, J., Storchová, L.: Žena není příšera, ale nejmilejší stvoření boží. Praha, 2009, str. 277

²¹⁸ Tamtéž str. 282

²¹⁹ Neuvedu-li jinak, vycházím z části manželské korespondence (konkrétně sto dopisů), resp. jejího překladu ze španělštiny vydaného v edici Marek, P. (ed.): Svědectví o ztrátě starého světa. Manželská korespondence Z. V. Popela z Lobkovic a Polyxeny Lobkovické z Pernštejna. Historický ústav Filozofické fakulty Jihočeské univerzity, 2009

²²⁰ Ryantová, M.: Polyxena z Lobkovic. In: Eva nejen v ráji. Žena v Čechách od středověku do 19. století. Praha, Karolinum, 2002, str. 67-103

inteligenci převyšovala všechny ostatní české šlechtičny.²²¹ Považuji proto za zajímavé, jakou roli tato pro vnějšího pozorovatele schopná a angažovaná žena zastávala v manželství. Odkláněla se proto nutně od dobových požadavků podřízené ženy nebo snad představovala skutečnou revoluci v ženské emancipaci?²²²

Také indicie týkající se vzájemného vztahu manželů, se kterými se v korespondenci setkáváme nás nabádají k představě zcela ideálního manželství, v němž postavy manžela Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic, jako nejvyššího kancléře, společensky ceněné postavy a manželky Polyxeny Lobkovické z Pernštejna, která byla vychovaná na základě svého původu v tvrdém španělském katolictví odhalují rysy svých povah a rolí v rámci manželství i vůči okolnímu světu. Je otázkou, nakolik logika dnešního čtenáře dokáže vstřebat mentální svět raně novověkého člověka, zvláště dostává-li se k němu prostřednictvím nepřímého svědectví. Přesto považuji tento pramen, tedy osobní korespondenci manželů za nejlepší volbu pro získání informací o jejich intimním světě.

Kromě toho je má důvěra ve vypovídací hodnotu dopisů podložena názorem, že španělština, jako originální jazyk této korespondence mohla zabránit případným zvědavcům, kteří chtěli do dopisů nahlédnout, porozumět jejich obsahu, vzhledem k tomu, že se dopisy pohybovaly nejčastěji na trase Vídeň – Čechy. Toho si manželé mohli a také nemuseli být vědomi. Polyxenin španělský původ mohl do rodiny Zdeňka Vojtěcha vnášet nejen jižanskou krev ale i jazyk a španělština tak mohla být mezi manželi používána zcela běžně. Manžel sice Polyxenu v jednom dopise ujišťuje: „*Můj živote, buďte si jista, že je může číst každý, protože v nich nic není. Navíc jim nikdo jiný kromě mě a Vás, mé dobro, nebude rozumět,*“²²³ může ale narážet nikoli na jazykovou podobu korespondence, ale na přezdívky, kterými manželé jmenovali ostatní osoby v dopisech, když si o nich vyměňovali informace.

Svatba se uskutečnila 23. listopadu 1603, roku 1599 převzal Zdeněk Vojtěch úřad nejvyššího kancléře Království českého. Vzhledem k tomu, že svou funkci zastával a trávil tak většinu času ve Vídni. Manželé se tak osobně setkávali velmi sporadicky.²²⁴ Manželský pár udržoval styk vzájemnou korespondencí především, přičemž dopisy si manželé vyměňovali poměrně často. Polyxena posílala svému muži dopis průměrně dvakrát týdně, což

²²¹ Např. Stloukal, K. (ed.): Polyxena z Lobkovic, roz. z Pernštejna. In: Týž (ed.): Královny, kněžny a velké ženy české. Praha, 1940, str. 267-272 nebo Janáček, J.: Ženy české renesance. Praha, Brána, 1996, str. 18-31

²²² Janáček, J.: Ženy české renesance. Praha, Brána, 1996, str. 18-31

²²³ Marek, P.(ed.): Svědectví o ztrátě starého světa. Manželská korespondence Z. V. Popela z Lobkovic a Polyxeny Lobkovické z Perštejna. Historický ústav Filozofické fakulty Jihočeské univerzity, 2009, str. 205

²²⁴ Janáček, J.: Ženy české renesance. Praha, Brána, 1996, str. 82-83

lze usuzovat s následujícího: „...za každý dopis mu (pošťákovi) totiž dávám jeden tolar... jestliže mu takhle budu dávat celý rok, vydělá si více než stovku“ jak uvádí v jednom z dopisů.²²⁵ Listy si posílali pravidelnou poštou, ale využívali také přátel a kurýrů²²⁶, kteří měli cestu stejným směrem a byli ochotni doručit nejen psaní, ale i různé předměty.²²⁷ Na základě známosti si mohli posílat také peníze, jídlo a různé věcné dárky.²²⁸

4.3.3.1. Formální stránka dopisu

Byť bych v tomto případě měla využít originálů, tedy španělsky psaných dopisů. Má jazyková výbava mi nedovoluje se těmito listy zabývat, vycházím proto z jejich překladu vydaného v edici,²²⁹ obecně uznávané dnešní vědeckou obcí.

Forma listů ve většině případů odpovídá tradičně používané osnově, podle které list obsahoval pět prvků: tzv. salutatio, exordium, narratio, petitio a finálně conclusium.²³⁰

První pasáž nahrazovala pozdrav, který byl naplněn nějakým oslovením. Těch se v dopisech střídá několik. V listech adresovaných Zdeňkem Vojtěchem jsou to výrazy jako „můj živote“²³¹, „má duše“²³², „mé jediné dobro“²³³, „má spokojenosti“²³⁴, „má zlatá kněžno“²³⁵ včetně různých kombinací těchto. Polyxena muži odpovídala podobným stylem, nejčastěji však „můj živote“.²³⁶ P. Marek se zabýval obvyklostí španělských ekvivalentů těchto výrazů ve španělské korespondenci a jeho výzkum prokázal neobvyklou emotivnost vzájemného oslovení manželů.²³⁷

Další kontura dopisů, jejich uzavření neboli conclusium má v dopisech také ustálené formy, které už nejsem schopna zařadit do všeobecného úzu dobové korespondence. Můžeme se ale domnívat, že používané pojmy mají určitý společný podtext. Z pera Zdeňka Vojtěcha nalezneme nejčastěji výrazy jako „Tvůj věrný manžel a otrok“²³⁸ a u Polyxeny „Polyxena

²²⁵ Tamtéž str. 165

²²⁶ Tamtéž str. 366

²²⁷ Tamtéž str. 289

²²⁸ Např. tamtéž str. 175

²²⁹ Marek, P. (ed.): Svědectví o ztrátě starého světa. Manželská korespondence Z. V. Popela z Lobkovic a Polyxeny Lobkovické z Perštejna. Historický ústav Filozofické fakulty Jihočeské univerzity, 2009

²³⁰ Tamtéž str. 25

²³¹ Např. tamtéž str. 172

²³² Např. tamtéž str. 178

²³³ Např. tamtéž str. 193

²³⁴ Např. tamtéž str. 286

²³⁵ Např. tamtéž str. 335

²³⁶ Např. tamtéž str. 196

²³⁷ Tamtéž str. 26

²³⁸ Např. tamtéž str. 173

*patřící knížeti*²³⁹, „*Tvá navždy věrná Polyxena*“²⁴⁰ atd. Tyto výrazy už by mohly odkazovat na ustálené formy. Konkrétně výraz „otrok“ patřil k běžnému typu výrazů v soukromé korespondenci.²⁴¹

Manžel ji v dopisech často „líbá nohy“, popřípadě ruce nebo obojí.²⁴² I takové výrazy považují za projev úcty a náklonnosti. Pravděpodobně se bude jednat také o všeobecný projev vděku, vzhledem k tomu, že stejné pojmy používá Zdeněk Vojtěch i Polyxena v souvislosti se třetí osobou, když jí po manželce posílá pozdravy a poděkování.²⁴³

4.3.3.2. Obsahová rovina dopisů

. Samotná vypravovací část dopisů má za úkol vyměnit si novinky z oblasti hospodářského politického i společenského života. Mezi těmito informacemi nezdědka prosvítají láskyplná vyznání, projevy vzájemné úcty, obav o toho druhého. Obavy se týkali zdraví, politických událostí kolem Zdeňka Vojtěcha i finanční situace. Manželé se o sebe navzájem nejen strachovali, ale také starali v rámci možností, které jim nabízely poštovní a jiné přepravní služby. Posílali si peníze²⁴⁴, informovali se o zdraví partnera²⁴⁵ atp. Nejčastěji se ale setkáváme se vzájemnými projevy náklonnosti

Finanční injekce zmiňovaná v dopise putuje k nejvyššímu kancléři do Vídně. Jeho výdaje spojené se životem u vídeňského dvora patrně převyšovaly jeho plat a nutnost žít odpovídajícím společenským životem byla asi značně nákladná.

Obavy projevované v souvislosti se zdravotním stavem manželů také nebyly neoprávněné. V době, ve které vznikají první mnou prostudované dopisy, roku 1618, bylo Polyxeně už 52 let, což se v daném období dalo považovat za pozeňnaný věk. Zdeněk Vojtěch byl o dva roky mladší. Dominantní jsou zdravotní problémy Polyxeny. Jednalo se o potíže typicky ženské²⁴⁶ i obvyklé. Nikdy si ale přímo nestěžovala a manžela spíše uklidňovala.

Vzájemná náklonnost a citová angažovanost obou manželů, která je z dopisů patrná je podle mě velmi zajímavý rys vzhledem k okolnosti, že svatba Polyxeny se Zdeňkem

²³⁹ Např. tamtéž str. 348

²⁴⁰ Např. tamtéž str. 375

²⁴¹ Stich, A.: Zůstávám s pozdravem. In Naše řeč, ročník 57, číslo 4, 1974

²⁴² Marek, P. (ed.): Svědectví o ztrátě starého světa. Manželská korespondence Z. V. Popela z Lobkovic a Polyxeny Lobkovické z Pernštejna. Historický ústav Filozofické fakulty Jihočeské univerzity, 2009, str. 331

²⁴³ Např. tamtéž str. 80

²⁴⁴ Např. tamtéž str. 230-321

²⁴⁵ Např. tamtéž str. 257

²⁴⁶ Tamtéž str. 289

Vojtěchem patřila mezi sňatky z rozumu.²⁴⁷ Nebylo ale výjimkou, že se zprvu ryze racionálně sjednaný sňatek proměnil v láskyplný vztah nebo snad milostné vzplanutí. Takto se vyjádřil do svého deníku Zdeněk Brtnický z Valdštejna o Magdaléně z Thurnu: „... *byl jsem zasažen šípy Cupidovými, pobídnut ostruhami venušinými a ovládla mě láska k ní.*“²⁴⁸ U Polyxeny a Zdeňka Vojtěcha byl tento proces pravděpodobně zdlouhavější, protože jejich vzájemná náklonnost nebyla jistě výsledkem pouhé fyzické přitažlivosti. Ikdyž byla Polyxena vyobrazována jako zajímavá a krásná žena, zdá se, že si manželé v mnoha ohledech skutečně rozuměli, v čemž mohla hrát roli i skutečnost, že byli oba vzdělání, konfesně stejně orientovaní, měli smysl pro nadsázku, jak je patrné například z jimi vytvořených přezdívek známých. Podrobně jejich význam a přiřazení jednotlivým osobám rozebral P. Marek.²⁴⁹ Příkladem takto doloženého důvtipu může být například výraz „Gallina cocida“ (Vařená slepice) pro označení Lucie Otýlie, manželky Viléma Slavaty z Chlumu a Košumberka ve smyslu „zbabělec“ nebo „Afeitada“ (Nalíčená) pro pojmenování Markéty Lobkovické z Mollarnu.

4.3.3.2.1. Zdeněk Vojtěch Polyxeně: „*Uděláte mi velkou milost, když sem přijedete.*“²⁵⁰

Nejednou žádal Zdeněk Vojtěch svou ženu, aby jejich odloučení zkrátila krátkou návštěvou. On se díky svému pracovnímu vytížení mohl jen těžko uvolnit a možnost navštívit manželku byla asi sporadičtější, než tomu mohlo být u ní. Tato pozvání však zůstávají u slov a Polyxena se k návštěvě muže příliš nemá. Důvodem nemohla být Polyxenina lhostejnost k manželovi: „...*nemohu si kromě Vaší nepřítomnosti na nic jiného stěžovat.*“²⁵¹ Pravděpodobný je strach o své zdraví, které s ohledem k jejímu věku mohlo vypovědět službu. Možným vysvětlením mohou být také obavy z cestování. Ať tak či tak, Polyxeně se z domova nechtělo a Zdeněk Vojtěch se vehementně snažil najít nějaké řešení jejich úmorného odloučení. Navrhuje jí svou pomoc při cestě tak, že ji přijede naproti do Litomyšle či Jindřichova Hradce, podle toho kudy pojede.²⁵² „*pokud nechcete přijet sem, vyrazím já za Vámi.*“²⁵³ Dokonce si chtěl ženu do Vídně přestěhovat natrvalo, aby nemusela trpět přejižděním: *Uděláte mi velkou milost, když sem přijedete. (...) Mohli bychom pak být a žít*

²⁴⁷ Janáček, J.: Ženy české renesance. Praha, Brána, 1996, str. 114

²⁴⁸ Maťa P.: Rituál zasnub v deníku renesančního kavalíra. Dějiny a současnost 18, č. 6, 1996, str. 14

²⁴⁹ Marek, P. (ed.): Svědectví o ztrátě starého světa. Manželská korespondence Z. V. Popela z Lobkovic a Polyxeny Lobkovické z Pernštejna. Historický ústav Filozofické fakulty Jihočeské univerzity, 2009, str. 32

²⁵⁰ Tamtéž str. 333

²⁵¹ Tamtéž str. 161

²⁵² Tamtéž str. 331

²⁵³ Tamtéž str. 353

spolu.“²⁵⁴ Je patrné, že manželé svým vzájemným odloučením oba výrazně strádali. Byť měli vztah pravděpodobně velmi harmonický, v tomto směru jim osud nepřál. Na druhou stranu tato harmonie a vzájemná náklonnost mohla plynout právě z podstaty takového „vztahu na dálku“, který udržovali a odstup, který z něj vyplýval, jim nedával prostor k větším neshodám.

4.3.3.2.2. Polyxena manželovi: „Řekněte Negrillovi, at' vás neučí střídat lásky.“²⁵⁵

Polyxena na svém manželovi pravděpodobně velmi lpěla a jeho přízeň pro ni byla velmi důležitá. Nesnesla by skutečnost, že na ni její muž na svých pracovních cestách zapomněl. Často se v dopisech strachuje, že se jí dlouho nedostalo odpovědi, což se nám vzhledem k výše probírané četnosti vzájemné korespondence může zdát až paradoxní. Dalším dokladem Polyxeniny touhy neztratit manžela, jsou projevy žárlivosti a poznámky, kterými se ujišťuje o manželově věrnosti. Hned v úvodu jednoho z dopisů píše: „*Bůh Vám žehnej a ochraňuj Vás od všeho zlého a dopřej Vám vše, po čem toužíte, kromě jiné ženy, neboť já svého muže nikomu nedám.*“²⁵⁶ Podobně se v jiném dopise strachuje, aby se její manžel nenechal zkazit svým přítelem²⁵⁷ a opravdu měl na paměti pouze ji: „*Řekněte Negrillovi, at' vás neučí střídat lásky.*“²⁵⁸ Jednou dokonce požádala přítelkyni, aby jí na manžela dala pozor, zda je jí opravdu věrný.²⁵⁹ Její obavy mohly mít hned několik logických odůvodnění. Oba se museli potýkat se značnou nejistotou, která vyplývala z dlouhého odloučení. Polyxena odkázaná na zprávy v dopisech si proto mohla domýšlet ty nejhorší scénáře. Jistě ji nepřidával na sebevědomí její pokročilý věk, který v jejích představách asi jen přibarvoval manželovy možné zálety mladistvými barvami.

Její pokročilý věk může živit i další možnou interpretaci jejích narážek na manželovu věrnost. Jako vzdělaná a oduševnělá žena po padesátce mohla oplývat také značnou dávkou nadhledu a s možností manželových avantýr spíše jen žertovně koketovala, aby do manželské korespondence vnesla trochu svěžího vánku a napětí.

²⁵⁴ Tamtéž str. 333

²⁵⁵ Tamtéž str. 290

²⁵⁶ Marek, P. (ed.): Svědectví o ztrátě starého světa. Manželská korespondence Z. V. Popela z Lobkovic a Polyxeny Lobkovické z Pernštejna. Historický ústav Filozofické fakulty Jihočeské univerzity, 2009, str. 279

²⁵⁷ Vilém Slavata z Chlumu a Košumberka podle ediční poznámky autora in Marek, P. (ed.): Svědectví o ztrátě starého světa. Manželská korespondence Z. V. Popela z Lobkovic a Polyxeny Lobkovické z Pernštejna. Historický ústav Filozofické fakulty Jihočeské univerzity, 2009

²⁵⁸ Tamtéž str. 290

²⁵⁹ Tamtéž str. 404

4.3.3.2.3. Zdeněk Vojtěch Polyxeně: „měla (byste) využít těch krásných vloh a důmyslu“²⁶⁰

Polyxena díky časté nepřítomnosti Zdeňka Vojtěcha byla nucena zastávat záležitosti kolem hospodářství na panstvích v Roudnici nad Labem a Litomyšli. Platby, dluhy, prodej, stížnosti a prosby o zastání. To vše bylo předmětem korespondence s jejím manželem. Podle některých autorů byla kompletní starost o hospodářství na ní.²⁶¹ Z listů ale vyplývá, že byt' se značně orientovala a její muž ji utvrzoval v její možnosti starat se o domácí hospodářství zcela samostatně: *Má duše, vždyť můžete dělat a nařizovat vše, co se Vám zdá vhodné.*²⁶², přesto to byla především zásluha jejího manžela, díky které vše fungovalo i v dobách jeho nepřítomnosti. Manželé v dopisech konzultují možná řešení v hospodářských záležitostech, Polyxena se ptá na manželův názor a on ji většinou úkoluje. To ale nic nemění na tom, že působila Polyxena jako skutečně schopná a vzdělaná žena a její manžel ji za její schopnosti nejednou ocenil a dodával jí tím kuráž k řešení potřebných záležitostí. Jako například když Polyxenu povzbuzuje: *„Nyní je ta pravá doba, kdy byste měla využít těch krásných vloh a důmyslu, jimiž Vás náš Pán milostivě obdaroval.“*²⁶³

4.3.3.2.4. Zdeněk Vojtěch Polyxeně: „...odpověděla jste mu, že jste jen žena, a nemůžete se rozhodovat bez mého souhlasu“²⁶⁴

Možná nejistota zabraňující Polyxeně samostatně jednat v hospodářských záležitostech mohla být skutečně výrazem genderového rozložení sil ve společenských stycích nebo se Polyxena za svou ženskou neschopnost pouze schovávala, aby nemusela čelit tlaku při případném jednání. Ať tak či tak, společnost na to slyšela. Stereotyp ženy, která přenechává diplomatické a obchodní styky s veřejností na svém muži Polyxena skutečně často překračovala, naprostou samostatnost si ale z nějakého důvodu stále nedovolovala. Role manželky takto vysoce postaveného muže jako byl Zdeněk Vojtěch Popel z Lobkovic, Polyxeně propůjčovala status vážené ženy, ale společensky stále, alespoň sama sebe, považovala za zranitelnou a v obchodních záležitostech podceňovala když ne své schopnosti, tak alespoň jejich obraz v očích protistrany.

²⁶⁰ Tamtéž str. 308

²⁶¹ Viz např. Janáček, J.: *Ženy české renesance*. Praha, Brána, 1996

²⁶² Marek, P. (ed.): *Svědectví o ztrátě starého světa. Manželská korespondence Z. V. Popela z Lobkovic a Polyxeny Lobkovické z Pernštejna*. Historický ústav Filozofické fakulty Jihočeské univerzity, 2009, str. 353

²⁶³ Tamtéž str. 308

²⁶⁴ Tamtéž str. 353

4.3.3.2.5. Zdeněk Vojtěch Polyxeně: „...neříkejte o tom nikomu nic“²⁶⁵

Nepřehlédnutelná je také vzájemná důvěra mezi manželi, která je patrná z proseb o diskrétnost při předávání jistých informací. V dopisech mnohokrát narazíme na naléhání ze strany především Zdeňka Vojtěcha, aby si žena nechala jím svěřenou informaci pro sebe: „*Avšak, má duše, neříkejte o tom nikomu nic, dokud se to nedozvíte od druhých.*“²⁶⁶ Zpravidla se jednalo o politické otázky nebo osobní zprávy o důležitých osobnostech doby. Význam osoby nejvyššího kancléře byl značný a on se tak v případě prozrazení v souvislosti s „klepy“ mohl snadno stát obětí diskreditace. I přesto se se svou ženou o informace tohoto typu rád podílel. Polyxena se tak dostávala do obrazu společenského dění, rozptýlila se ve své samotě a nejednou manželovi poskytla také reflexi a své stanovisko. Pro předávání choulostivých informací si manželé vymysleli přezdívky, jakými budou označovat kýžené osobnosti v dopisech. To považuji za nejen velmi mazaný tah, ale především výraz silného pouta a důvěry.

4.3.3.2.6. Zdeněk Vojtěch Polyxeně: „Co se týče chlapce, velice rád jej zde uvidím.“²⁶⁷

Za pravděpodobnou považuji i možnost, že jedním z důvodů časté korespondence mezi manželi byl také jejich syn Václav Eusebius Lobkovic žijící s matkou. Václav byl jedináček, k tomu jediný a dlouho očekávaný syn. Dá se tedy předpokládat, že si ho manželé střežili a náležitě o něj pečovali. Často projevovaný zájem o syna v dopisech adresovaných Polyxeně mohl být umocněn ještě skutečností, že svého potomka počali v poměrně vysokém věku, a tudíž v již zmiňovaném matčině věku padesáti dvou, bylo Václavovi teprve devět let. Hrozilo tu proto nebezpečí, že stane-li se rodičům újma na zdraví nebo snad zemřou, nestihnou dovychovat poměrně malého chlapce. Dítě si však několikrát ročně posílali, respektive víme o minimálně dvouměsíčním letním pobytu Václava u otce v Šoproni, kde se o něj staral,²⁶⁸ a následujícím pobytu v listopadu téhož roku. Výchova dětí byla v raném novověku svěřena od určitého věku dítěte výhradně otci.²⁶⁹ Aby se Václavovi dostalo „správné“ výchovy, musel ho otec alespoň pravidelně kontrolovat, jeho výchova se tak podobala dnešní střídavé péči. V době, kdy byl syn u Polyxeny, se matka se Zdeňkem

²⁶⁵ Tamtéž str. 213

²⁶⁶ Tamtéž

²⁶⁷ Tamtéž str. 372

²⁶⁸ Tamtéž str. 221

²⁶⁹ Dülmen Van, R.: Kultura každodenního života v raném novověku (16. - 18. století) I. Dům a jeho lidé. Praha, 1999, str. 115-119

Vojtěchem radila o krocích, které v jeho životě mají nastat²⁷⁰, v opačném případě takové doklady nemáme. Také tady se dle mého projevuje Polyxenina vnitřní nejistota jednat bez manželova vědomí, resp. rady či svolení.

Specifika prostudované manželské korespondence nabízejí celou řadu interpretací. Nepopiratelná zůstává výjimečnost obou aktérů a přitažlivost jejich spojení.

²⁷⁰ Marek, P. (ed.): Svědectví o ztrátě starého světa. Manželská korespondence Z. V. Popela z Lobkovic a Polyxeny Lobkovicové z Pernštejna. Historický ústav Filozofické fakulty Jihočeské univerzity, 2009, str. 37

5. ZÁVĚR

Výsledkem práce je, s přihlédnutím ke zvoleným cílům, možná podoba normy a praxe svatebního rituálu raně novověké šlechty v českých zemích. Na jedné straně jsem získala ideální obraz muže a ženy uvnitř svatebního rituálu stanovený normou Vladislavského zřízení zemského a požadavky mravokárných textů upravující jejich chování před a po sňatku, na straně druhé jedno z možných východisek v odkazu reálného manželství, konkrétně Polyxeny Lobkovické z Pernštejna a Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic.

Na základě vztažení dobového rozložení svatebních kroků do pole trojfázového modelu A. Van Gennepa jsem potvrdila podobnost jednotlivých sekvencí a aplikovatelnost bez ohledu na místní odlišnosti. Zároveň jsem mohla sledovat časové a významové odchylky jednotlivých fází, dané pravděpodobně odlišným pojetím vztahu muže a ženy.

Stěžejní část práce vedla k pochopení logiky svatebního rituálu raně novověkých šlechticů skrze vyžadované způsoby jednání jeho hlavních aktérů. Vidíme, že tyto požadavky ve velké míře podléhaly v první řadě křesťanské morálce, ve druhé pak principům šlechtické cti a zachování rodu, v poslední řadě majetku.

Na základě rozboru manželské korespondence mi bylo umožněno nahlédnout pod pokličku raně novověkého manželství šlechtického původu a porovnat tak výslednou část svatebního rituálu s normativními požadavky. Byť je mnou zvolený pár specifický především díky postavě Polyxeny, která je z pohledu historiků často popisována jako výjimka vůči dobové praxi, z korespondence bylo patrné, že přes všechnu svou výjimečnost odpovídal ve své podstatě manželský model společenskému úzu.

Předkládanou práci samozřejmě nepovažuji za zobecňující a chápu ji jako výsledek sondy do života raně novověkých lidí a možnou podobu interpretace. Ve své diplomové práci bych téma ráda rozvedla rozšířením pramenné základny o větší množství mravokárných spisů a italskou sbírku manželské korespondence Z. V. z Lobkovic a jeho ženy, uloženou v SOA Litoměřice a Roudnické Lobkovické knihovně.

6. SEZNAM PŘÍLOH

Příloha č. 1: Polyxena Lobkovická z Pernštejna (1566-1642)

Příloha č. 2: Vilém z Rožmberka (1535-1592)

Příloha č. 3: Z. V. Popel z Lobkovic (1568-1628)

Příloha č. 4: Sňatek příslušníků jednoty bratrské

Příloha č. 5: Blíže neurčený svatební obřad

Příloha č. 6: Šlechtický pár při tanci

Příloha č. 7: Nerovný pár (starší žena, mladší muž)

Příloha č. 8: ukázka listu Vladislavského zřízení zemského

Příloha č. 9: Přehled panenských ctností podle Martinovského

7. POUŽITÉ PRAMENY

Kornel ze Všehrd, V.: Viktorina Kornela ze Všehrd knihy dewatery o práwiech a súdiech i o
dskách země Česke, Praha, 1841 (dostupné online na <http://books.google.cz/>)

Kreuz, P. - Martinovský, I. (ed.): Vladislavské zřízení zemské a navazující prameny
(Svatováclavská smlouva a Zřízení o ručnicích). Praha, Scriptorium, 2007

Marek, P. (ed.): Svědectví o ztrátě starého světa. Manželská korespondence Z. V. Popela z
Lobkovic a Polyxeny Lobkovické z Pernštejna. Historický ústav Filozofické fakulty
Jihočeské univerzity, 2009

Pánek, J. (ed.): Václav Březan. Životy posledních Rožmberků I, II. Praha, 1985

Ratajová, J. - Storchová, L. (edd): Nádoby mdlé, hlavy nemající?: diskursy panenství a
vdovství v české literatuře raného novověku. Praha, 2008

Ratajová, J. - Storchová, L. (edd): Žena není přišera, ale nejmilejší stvoření Boží diskursy
manželství v české literatuře raného novověku. Praha, 2009

Skýbová, A. (ed.): Listy bílé paní rožmberské. Panorama, 1985

8. POUŽITÁ LITERATURA

Bologne, J. C.: Svatby: dějiny svatebních obřadů na Západě. Volvox Globator, 1997

Bůžek, V. - Hrdlička, J.: Rodinný život posledních pánů z Hradce ve světle jejich
korespondence. Opera historica 6, 1998

Bůžek, V. a kol.: Světy posledních Rožmberků. NLN, 2011

Bůžek, V. : Společnost českých zemí v raném novověku, NLN, 2010

Bůžek, V. - Hrdlička, J. - Pánek, J.: Dvory velmožů s erbem růže: všední a sváteční dny
posledních Rožmberků a pánů z Hradce. Praha: Mladá fronta, 1997

Bůžek, V.: Muž, žena a děti v aristokratické rodině na prahu novověku. In: Milena Lenderová
(ed.), Eva nejen v ráji. Žena v Čechách od středověku do 19. Století. Praha, 2002

- Bůžek, V. - Hrdlička, J. - Král, P. - Vybíral, Z.: Věk urozených. Šlechta v českých zemích na prahu novověku. Praha-Litomyšl, 2002
- Castiglione, B.: Dvořan. Praha, 1978
- Císařová- Kolářová, A.: Žena v Jednotě bratrské. Zásady, postavy, dědictví. Praha, 1942
- Daněk, P.: Svatby, hudba a hudebníci v období vrcholné renesance. Bůžek, V. - Král, P.: Slavnosti a zábavy na dvorech a rezidenčních městech raného novověku. České Budějovice, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 2000
- Eliade, M.: Posvátné a profánní. Oikoymenh, 2006
- Fojtík, K.: Svatba na střední a západní Moravě v 16. a 17. století. Český lid 52, 1965
- Francek, J.: Zločin a sex v českých dějinách. Manželské spory a sexuální kriminalita v raném novověku. Praha, Rybka: Knižní klub, 2000
- Frazer, J.G.: Zlatá ratolest. Praha, Mladá fronta, 1994
- Frolec, V.: Rituály a slavnosti v procesu modernizace in Město, prostor, lidé, slavnosti. Uherské hradiště, 1990
- Hojda, Z.: "Kavalírské cesty" v 17. století a zájem české šlechty o Itálii. In: Itálie, Čechy a střední Evropa. Praha, 1986
- Horská, P.: Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy. Praha, Panorama, 1990
- Horský, J. – Seligová, M.: Rodina našich předků. Praha, Lidové noviny, 1997
- Hrubá, M.: Sňatek a zabezpečení nevěsty ve světle pramenů předbělohorských měst. In Oznamuje se láskám našim... aneb svatby a svatební zvyky v českých zemích v průběhu staletí. Pardubice, 2007
- Holý, M.: Šlechtické sňatky v českých zemích v letech 1500 až 1650. Historická demografie roč. 27, 2003
- Hubert, H. – Mauss, M.: Sacrifice. Its Nature and Function. E. E. Evans – Pritchard, 1964
- Janáček, J.: Ženy české renesance. Praha, Brána, 1996

- Kašparová, J.: Roudnická lobkovická knihovna. Jazykově italské tisky 1501-1800, sv. 1-10. Praha, 1990-1993 atd.
- Katechismus katolické církve. Karmelitánské nakladatelství, 2001
- Klabouch, J.: Manželství a rodina v minulosti. Praha, 1962
- Kelly-Gadol, J. „Měly ženy nějakou renesancí?“ In: Libora Oats-Indruchová (ed.), Dívčí válka s ideologií. Klasické texty angloamerického feministického myšlení. Praha, 1998
- Koldinská, M.: Každodennost renesančního aristokrata. Praha-Litomyšl, 2001
- Král, P.: Muž a žena mezi přechodovými rituály rodinného života v raně novověkých pramenech. In: Společnost v zemích habsburské monarchie a její obraz v pramenech (1526-1740). České Budějovice, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 2006
- Lévi-Strauss, C.: Myšlení přírodních národů. Liberec, 1996
- Macek, J.: Jagellonský věk v českých zemích (1471-1526) II. Šlechta. Praha, Academia, 1994
- Malinowski, B.: Argonauti del Pacifico occidentale. Riti magici e vita quotidiana nella società primitiva, Torino, Bollati Boringhieri, 2004
- Marek, P.: Matka a syn. Polyxena Lobkovická z Pernštejna a Václav Eusebius z Lobkovic. Česko-slovenská historická ročenka, 2001
- Marek, P.: Dětství a dospívání Václava Eusebia z Lobkovic ve světle španělské korespondence jeho rodičů. In: Historie'99. Celostátní studentská vědecká konference, Olomouc, 2000
- Marek, P.: Poselství lásky a osamění. Manželské soužití Zdeňka a Polyxeny z Lobkovic. HO 12, 2001
- Mařa, P.: Rituál zasnub v deníku renesančního kavalíra. DaS 18, č. 6, 1996
- Mařa, P.: Svět české aristokracie (1500-1700). Praha, 2004
- Murphy, R.: Úvod do sociální a kulturní antropologie. Sociologické nakladatelství, Praha, 1998

- Nachtmannová, A.: Oděv a oděvní doplňky při namlouvání, zasnubách a svatbě ve 2. polovině 16. a 17. století. In: Oznamuje se láskám našim. Pardubice: Východočeské muzeum, 2007
- Nodl M., Tinková, D: Antropologické přístupy v historickém bádání, Praha, Argo, 2007
- Petráčková, V. – Vogeltanz, J.: Příběhy Jindřicha Hýzrla z Chodů, Praha, Odeon, 1979
- Petráň, J.: Dějiny hmotné kultury. II/2. Kultura každodenního života od 16. do 18. století. Praha, Karolinum, 1997
- Petráňová, L.: Počátky etnografického zájmu o svatební obyčeje. In: Oznamuje se láskám našim. Pardubice, Východočeské muzeum, 2007
- Pospíšilová, P.: Manželské spory šlechty z českých zemí v období baroka: Konflikt u Martiniců (1675-1676) a causa Mansfeld (1658-1666), diplomová práce, UPa, FF, 2010
- Ratajová, J.: Gender history jako alternativní koncept dějin. In Čadková, K. – Lenderová, M. – Stráníková, J. (edd.). Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do 20. století. UPa, 2006
- Ratajová, J. - Storchová, L. (edd): Žádná ženská člověk není: polarizace genderů v českojazyčné literatuře druhé poloviny 18. století. Praha, 2011
- Richterová, A.: Vývoj roudnické lobkovické knihovny. Praha, 1989
- Ryantová, M.: Polyxena z Lobkovic, rozená z Pernštejna, a její hospodářská činnost. In: Pernštejnové v českých dějinách. Pardubice, Východočeské muz.- Historický klub - pobočka Pardubice, 1995
- Ryantová, M.: Polyxena z Lobkovic. In: Eva nejen v ráji. Žena v Čechách od středověku do 19. století. Praha, Karolinum 2002
- Segalen, M.: Riti e rituali contemporanei. Bologna, Il Mulino, 2002
- Sládek, M.: Poznámka k problematice svatebních kázání v 17. století. Literární archiv: sborník Památníku národního písemnictví 27. Praha, Památník národního písemnictví, 1994
- Sládek, M. (red.): Malý svět jest člověk aneb Výbor z české barokní prózy. Jinočany, H&H, 1995

Stloukal, K.: Polyxena z Lobkovic, roz. z Pernštejna. In: Týž (ed.): Královny, kněžny a velké ženy české. Praha, 1940

Turner, V.: Průběh rituálu, Computer Press, 2004

Van Dülmen, R.: Kultura každodenního života v raném novověku (16.- 18. století) I. Dům a jeho lidé. Praha, 1999

Van Gennep, A.: Přejímové rituály: Systematické studium rituálů. Praha, NLN, 1997

Vlková, G.: Slovo Boží a slovo lidské: všeobecný úvod do Písma svatého, UPa, 2004

VOREL, Petr. Páni z Pernštejna: vzestup a pád rodu zubří hlavy v dějinách Čech a Moravy. Praha: Rybka Publishers, 1999

Weberová, M.: Svatba jako rituál. Bakalářská práce, IZV UK Praha (nyní FHS UK), 1999

9. ELEKTRONICKÉ ZDROJE

Uherský zlatý (převod měny): Oficiální web obce Bílý Újezd:

<http://www.bilyujezd.cz/bu/kronika/pr03.html#d0e1384> [9.4.2013 17:15]

Polyxena Lobkovická z Pernštejna: dostupné online na:

http://cs.wikipedia.org/wiki/Soubor:POLyxena_Pern%C5%A1tejn.jpg [9.4.2013 17:45]

Vilém z Rožmberka: dostupné online na:

http://cs.wikipedia.org/wiki/Soubor:Wilhelm_von_Rosenberg_Altersbild.jpg [8.4.2013 17:45]

Zdeněk Vojtěch Popel z Lobkovic: dostupné online na:

http://cs.wikipedia.org/wiki/Soubor:Zden%C4%9Bk_Vojt%C4%9Bch_Popel_z_Lobkovicz.jpg [9.4.2013 19:00]

Goltzius Hendrik: Nerovný pár: dostupné online na:

<http://fotografie-obrazy.cz/author/goltzius-hendrik-1558-1617/reprodukce/mlady-muz-a-stara-zena-1614-olej-na-platne-the-young-man-and-the-old-woman-1614-oil-on-canvas-65135/> [9.4.2013 18:30]

Kornel ze Všehrd, V.: Viktorina Kornela ze Všehrd knihy dewatery o práwiech a súdiech i o dskách země Česke. Dostupné online na: <http://books.google.cz/> [9.4.2013 18:15]

10. PŘÍLOHY

Příloha č. 1: Polyxena Lobkovická z Pernštejna (1566-1642)

Dostupné online na: http://cs.wikipedia.org/wiki/Soubor:POlyxena_Pern%C5%A1tejn.jpg

Příloha č. 2: Vilém z Rožmberka (1535-1592)

Dostupné online na: http://cs.wikipedia.org/wiki/Soubor:Wilhelm_von_Rosenberg_Altersbild.jpg

Příloha č. 3: Zdeněk Vojtěch Popel z Lobkovic (1568-1628)

Dostupné online na:

http://cs.wikipedia.org/wiki/Soubor:Zden%C4%9Bk_Vojt%C4%9Bch_Popel_z_Lobkovicz.jpg

Příloha č. 4: Sňatek příslušníků jednoty bratrské

Převzato z: Pánek, J.(ed.): Václav Březan. Životy posledních rožmberků II. Praha, 1985, str. 617

Příloha č. 5: Blíže neurčený svatební obřad

Převzato z: J. A. Komenský in Francek, J.: Zločin a sex v českých dějinách. Manželské spory a sexuální kriminalita v raném novověku. Praha, Rybka: Knižní klub, 2000, str. 17

Příloha č. 6: Šlechtický pár při tanci

Převzato z: Pánek, J.(ed.): Václav Březan. Životy posledních rožmberků I. Praha, 1985, str. 119

Příloha č. 7: Nerovný pár (starší žena, mladší muž)

Dostupné online na: <http://fotografie-obrazy.cz/author/goltzius-hendrik-1558-1617/reprodukce/mlady-muz-a-stara-zena-1614-olej-na-platne-the-young-man-and-the-old-woman-1614-oil-on-canvas-65135/>

Příloha č. 8: ukázka listu Vladislavského zřízení zemského

Převzato z: Kreuz, P. - Martinovský, I. (ed.): Vladislavské zřízení zemské a navazující prameny (Svatováclavská smlouva a Zřízení o ručnicích). Praha, Scriptorium, 2007, str. 511

Příloha č. 9: Přehled panenských ctností podle Martinovského

Číslo	Panenská ctnost	Rostlina
I	chtivost a láska srdečně nakloněná k Slovu Božímu a k náboženství	<i>Primula veris</i> - bílá bukvice
II	pravé poznání Boha všemohoucího a Slova jeho	<i>Flores garyophyllorum</i> - karafilát
III	dětská bázeň Boží, kdež člověk v rozjímání hněvu Božího proti hříchům srdečně se ulekne	<i>Leucoion Diascoridis</i> - žlutá, bílá a brunatná fiala
VI	vděčnost předkem proti Pánu Bohu ... potom proti účinným lidem	<i>Amaracus, Maiorana</i> - majoran (tj. majoránka)
VII	vyznání víry	<i>Pulegium</i> - polejka (tj. polej)
VIII	povinná uctivost k rodičům	<i>Lychnis coronaria</i> - svatý Maří růže
IX	pracování a dílo	<i>Stoechas citrinum</i> - rejnský kvítek
X	mravnost, rozšafnost a přívětivost (ve smyslu chování na veřejnosti)	<i>Viola Trinitatis</i> - trojník
XI	tichost, trpělivost, vřidnost, dobrotivost a služebnost	<i>Amarantus purpureus</i> - květ milosti
XII	milosrdenství, kdež člověk o druhého starost má	<i>Ocimum gariophyllatum</i> - kadefavá bazilika
XIII	stud aneb stydlivost	<i>Rosa</i> - růže
XIII	čistota a ochránění i šetření těla	<i>Garyophilli Indici</i> - indianský karafilát
XV	skromnost, střídmost a střízlivost	<i>Ruta hortensis</i> - routa zahradní
XVI	panenská čistota	<i>Rosmarinus coronaria</i> - rozmarýn
XVII	sporota a dostatek, kdež člověk na tom, což před rukama jest a což mu Bůh nadělití ráčil, na tom přestává	<i>Lavendula et Spica domestica</i> - lavendule a špikanard
XVIII	dobrotivost, dobromyslnost a štědrost	<i>Narcissus</i> - narcizova růže
XIX	upřímnost, pravá srdečná a dobrá zachovalost	<i>Hyssopus</i> - izop
XX	zamlčování (tj. mlčenlivost)	<i>Bellis minor</i> - podleška malá

Převzato z: Ratajová, J. – Storchová, L. (edd.): Nádoby mdlé hlavy nemající. Diskursy panenství a vdovství v české literatuře raného novověku. Praha, Scriptorium, 2008, str. 561-562